

Seksuālās attīstības tabula 2022

Sensoa Karogu sistēma: seksuālās uzvedības novērtēšana un reaģēšana uz šo uzvedību

---

Erika Frans, Thierry Franck, Kristin Janssens, Oka Storms

KOPSAVILKUMS

Seksuālās attīstības tabula ir instruments, kas papildina *Sensoa* Karogu sistēmu. Tā var palīdzēt pareizi novērtēt seksuālo uzvedību noteiktā vecumā un sniedz pārskatu par to, kas zinātniskajā literatūrā rakstīts par bērnu un jauniešu seksuālo uzvedību. Šajā pārskatītajā versijā uzmanība pievērsta seksuālās vardarbības pazīmēm, emocionālajai attīstībai, dzimumu un kultūru daudzveidībai.

Kas un kā?

Kas ir seksuālās attīstības tabula?

Seksuālās attīstības tabulā sniegts pārskats par iespējamo seksuālo uzvedību bērniem, pusaudžiem un jauniešiem no 0 līdz 17 gadiem.

Saraksta pamatā ir zinātniskā literatūra par jauniešu seksuālo attīstību.

Seksuālās attīstības tabulā iekļautie piemēri **palīdz speciālistiem**:

- pareizi novērtēt seksuālo **uzvedību** noteiktā vecumā;
- **atbilstoši** reaģēt uz bērnu un jauniešu seksuālo uzvedību.

Seksuālās attīstības tabula ir instruments, kas papildina *Sensoa* Karogu sistēmu.

Kā izmantot seksuālās attīstības tabulu?

Seksuālās attīstības tabula apraksta seksuālo uzvedību, kas raksturīga konkrētā vecumā. Tajā iekļautas gan nekaitīgas seksuālās uzvedības formas, gan transgresīvas seksuālas uzvedības apraksti.

Katrai aprakstītajai uzvedībai ir piešķirts karogs:

- zaļais karogs – vecumam atbilstoša seksuālā uzvedība;
- dzeltenais karogs – mēreni transgresīva seksuālā uzvedība;
- sarkanais karogs – izteikti transgresīva seksuālā uzvedība;
- melnais karogs – ļoti izteikti transgresīva seksuālā uzvedība.

Šie karogi tiek piešķirti, pamatojoties uz *Sensoa* karogu sistēmas sešiem kritērijiem. Vadoties pēc šiem karogiem, jūs atradīsiet pedagoģisku risinājumu, kas palīdzēs atbilstoši reaģēt.

Ja pēc izskaidrojošās sarunas uzvedība atkārtojas, karoga krāsa var tikt mainīta

Dzeltenais karogs tādā situācijā kļūst par sarkano karogu, un sarkanais karogs kļūst par melno karogu. Tiek uzskatīts, ka pēc izskaidrojošās sarunas bērniem un jauniešiem būtu jāapzinās robeža. Tādēļ, ja bērns vai jauniešs izdara pārkāpumu atkārtoti, tas tiek uzskatīts par apzinātu un tātad par nopietnāku. Šo noteikumu pielāgo bērniem ar disharmonisku attīstību vai citu iemeslu dēļ:

- jauns vecums;
- ģimenes vajadzības izglītības jomā;
- vecumam neatbilstoši zema attīstība.

Šie bērni pēc izskaidrojošās un izglītojošās sarunas vēl nezina robežu, un dažreiz viņiem ir nepieciešams ilgāks laiks, lai iemācītos jaunu uzvedību.

Seksuālās attīstības tabulas izmantošana bērniem ar disharmonisku attīstību

Kas ir disharmoniska attīstība?

Disharmoniska attīstība ir tad, ja personas intelektuālā, emocionālā un fiziskā attīstība vienlaikus ir dažādos attīstības līmeņos. Īpaši emocionālā attīstība var izrādīties atbilstoša jaunāka vecuma bērna attīstībai. Pat jauniešiem joprojām var būt seksuāla uzvedība, kas atbilst jaunāka vecuma bērna seksuālās attīstības līmenim.

Šāda situācija bieži attiecas uz bērniem ar ģimenes vajadzībām. Arī bērniem, kas cietuši no traumām, bieži vien ir disharmoniska attīstība.

Piemēri

- 16 gadus vecs zēns ar autiskā spektra traucējumiem kognitīvi funkcionē astoņgadīga bērna līmenī un emocionāli ir attīstījies trīsgadīga bērna līmenī.
- Septiņus gadus vecu meiteni, kas ir traumas upuris, bet citādi ir apdāvināta, emocionālās attīstības ziņā varētu salīdzināt ar 1,5 gadus vecu bērnu.

Kā novērtēt uzvedību, ja bērnam ir disharmoniska attīstība?

- Seksuālās attīstības tabulā noskaidrojiet, kurai vecuma kategorijai atbilst bērna uzvedība.
- Noskaidrojiet, kuram vecumam atbilst bērna kognitīvā vai emocionālā attīstība.
- Ja uzvedību var izskaidrot ar attīstības līmeni, tas nebūt nenozīmē, ka šī uzvedība ir pareiza. Disharmoniska attīstība pilnībā neizskaidro (transgresīvu) uzvedību; uzvedību var izraisīt noteikti stimuli vai pieredze, vai arī to var veicināt un uzturēt apkārtējo cilvēku ņirgāšanās, izsmiekls vai dusmīga reakcija. Svarīgi saprast bērna pamatvajadzības – ko uzvedība mums stāsta par šo bērnu un kas viņam ir nepieciešams?

Piemērs

10 gadus vecs zēns kognitīvi un emocionāli funkcionē aptuveni mazbērna līmenī. Atbilstoši mazbērna vecumam viņam ir liela interese par krūtīm, tāpēc gluži kā mazs bērns reizēm viņš saķer meiteņu un sieviešu krūtis.

Zēna interesi par krūtīm var izskaidrot ar viņa attīstības līmeni. Runa nav par apsēstību vai nekontrolējamu tieksmi, bet gan par attīstībai raksturīgu uzvedību.

Tomēr 10 gadus vecs bērns nav mazbērns. Apkārtējie uz viņa uzvedību reaģēs citādāk nekā uz divus gadus veca bērna uzvedību.

Turklāt šim zēnam jau ir 10 gadu dzīves pieredze. Šo gadu laikā viņš ir iemācījies, ka viņam tiek pievērsta ievērojama uzmanība, kad viņš pieķeras sieviešu krūtīm. Viņa uzvedību daļēji veicina un pastiprina apkārtējo cilvēku reakcija, pat ja tā ir negatīva.

Kā reaģēt, ja bērnam ir disharmoniska attīstība?

- Noskaidrojiet, kāda ir bērna kognitīvā un emocionālā attīstība.
- Pēc tam seksuālās attīstības tabulā noskaidrojiet, cik lielā mērā novērotā uzvedība ir atbilstoša konkrētā vecuma bērna attīstībai. Vai specifiski – kurš karogs atbilst konkrētajai uzvedībai?
- Karoga krāsa palīdzēs jums atbilstoši reaģēt.

Varat rīkoties arī otrādi:

- Skatieties seksuālās attīstības tabulā, kurai vecuma kategorijai atbilst novērotā uzvedība.
- Vai bērna uzvedība atbilst viņa hronoloģiskajam vecumam? Tas palīdzēs jums noteikt, kurā attīstības līmenī bērns funkcionē.
- Noskaidrojiet, kurš karogs ir attiecināms uz uzvedību. Karoga krāsa palīdzēs jums atbilstoši reaģēt.

Izsaukuma zīme

Pazīmes, kas norāda uz satraucošām situācijām

Seksuālās attīstības tabulā iekļauta virkne uzvedības veidu, kas paši par sevi nav transgresīvi, bet var norādīt uz vajadzību pēc papildu uzmanības un rūpēm. Tiem tiek piešķirta izsaukuma zīme.

Izsaukuma zīme norāda uz situāciju, kurā nepieciešama ģimenes modrība. Pievērsiet tam uzmanību, kad jūs novērtējat noteikta veida uzvedību vai emocionālu reakciju, lai saprastu, kā būtu vēlams reaģēt.

- Šāda uzvedība var liecināt par **seksuālu izmantošanu** vai citu **pamatproblēmu**.
- Bērns vai jauniešs ir ģimenes **neaizsargāts vai ievainojams**, un viņam ir grūti ievērot jebkādas robežas.
- Pastāv risks, ka **vide un apstākļi ir nelabvēlīgi**. Piemēram, bērnam vai jauniešim ir maz privātuma vai arī apkārtējie var reaģēt negatīvi.

Kā rīkoties situācijā, uz kuru attiecas izsaukuma zīme?

- Uzmanīgi sekojiet līdz notiekošajam.
- Rūpīgāk izpētiet iespējamās uzvedības cēloņus.
- Esiet tuvu bērnam vai jauniešiem un atbalstiet.
- Pievērsiet uzmanību visiem iesaistītajiem.
- Šāda uzvedība var liecināt par pamatproblēmām, piemēram, ja pāridarītājs pats ir vai ir bijis upuris.

Kritēriji, pēc kuriem tiek piešķirti karogi

Zaļais karogs

Apraksti par zaļo karogu attiecas uz situācijām, kuras atbilst visiem karogu sistēmas kritērijiem un kuras raksturīgas aptuveni 20% bērnu un jauniešu.

Pētnieki pieņem, ka tad, ja uzvedība raksturīga vienam no pieciem bērniem, tai ir funkcionāla nozīme attīstībā (Friedrich, 1998).

Zaļā karoga uzvedība atbilst visiem šiem kritērijiem: nav pārkāptas savstarpējas piekrišanas, brīvprātīgas iesaistīšanās un vienlīdzības robežas, tā loģiski atbilst bērna vecumposmam, tā ir pieņemama konkrētajos apstākļos un tā negatīvi neietekmē iesaistītos cilvēkus.

Dzeltenais, sarkanais un melnais karogs

Pārējie karogi attiecas uz rīcību, kas neatbilst vismaz vienam kritērijam. Piemēram, ja uzvedība nenotiek pietiekami privātā vidē vai ja starp iesaistītajām personām ir pārāk liela nevienlīdzība. Profesionāļiem jānorāda, kurš kritērijs ir pārkāpts.

Ja transgresīva uzvedība atkārtojas, dzeltenais karogs kļūst par sarkanu, bet sarkanais – par melnu karogu. Šajā gadījumā mēs pieņemam, ka par bērnu atbildīgie pieaugušie ir veikuši izskaidrojošas sarunas un bērns vai jauniešs ir sapratis noteiktās robežas.

	Zaļš	Dzeltens	Sarkans	Melns
Piekrišana	OK	+ -OK	-OK	--OK
Brīvprātīga iesaistīšanās	OK	+ -OK	-OK	--OK
Vienlīdzība	OK	+ -OK	-OK	--OK
Attīstība	OK	+ -OK	-OK	--OK
Vide un apstākļi	OK	+ -OK	-OK	--OK
Ietekme/kaitējums	OK	+ -OK	-OK	--OK

Kategorija	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melns karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
Zīdaiņi (0–1,5 gadi)	<p>Sociāli emocionāla attīstība – adaptācijas fāze (0–6 mēn.) un pirmā socializācijas fāze (6–18 mēn.)</p> <p>Zīdaiņi mēdz izbaudīt sensoro stimulāciju, bet var arī nepietiekami (vienaldzīgi u. tml.) vai pārmērīgi (pārlietu stimulēti, aizsargājoši u. tml.) reaģēt uz to.</p> <p>Viņiem patīk saskare ar ādu, pieskārieni un fiziskas aktivitātes.</p> <p>No sešu mēnešu vecuma zīdaiņi tiecas izvēlēties “citus nozīmīgus cilvēkus” (viņi izrāda, kuriem cilvēkiem viņi dod priekšroku, piem., izvēlas sēdēt klēpī). Šī izvēle nepieciešama viņu pamatdrošības sajūtai.</p> <p>Viņiem ir grūti pievērst uzmanību vai ilgoties pēc citiem cilvēkiem.</p> <p>Zīdaiņiem ir interese par citiem zīdaiņiem, viņi imitē vai rotaļājas paralēli citiem cilvēkiem, bet viņiem vēl nav empātijas.</p> <p>Zīdaiņi sazinās ar dažādiem signāliem un visu ķermeni un jau atdarina sejas izteiksmes, vārdus un žestus. Intonācija ir svarīgāka par teiktā saturu. No sešu mēnešu vecuma zīdaiņi sazinās ar mīmiku, zīmēm un darbībām.</p> <p>Zīdaiņi alkst fiziska un verbāla kontakta.</p> <p>Sākumā zīdaiņu emocijas nav ļoti diferencētas, bet, bērniem pieaugot, var skaidri atšķirt prieku, mīlestību, dusmas un trauksmi. Zīdaiņi neapzināti atdarina vecāku vai vecāku aizstājēju emocijas un parāda, ka viņiem šo cilvēku pietrūkst.</p> <p>Zīdaiņiem vēl nav normu izjūtas, viņi apzināti nesāpina citas personas. Jūs varat novērst zīdaiņu nevēlamo uzvedību, tikai fiziski mainot viņu darbības.</p> <p>Lai noteiktu robežas un sekotu noteikumiem, vecākam vai vecāku aizstājējam jābūt fiziski klāt.</p> <p>Zīdaiņi joprojām nespēj robežas un noteikumus pārnest uz jaunām situācijām, tāpēc viņam atkal un atkal jāpalīdz mainīt uzvedību.</p> <p>Kad zīdaiņi ir frustrēti, viņi ir atkarīgi no apkārtējās vides stimuliem (šūpināšanas, masāžām, fiziska kontakta, atpazīstamas balss u. c.) (Claeys & Verduyn, 2012).</p>	<p>! Šķiet, ka zīdains “pieprasa” seksuālo mijiedarbību un rotaļas.</p> <p>Sevis savainošana, ja zīdains ir frustrācija (ļoti spēcīgas negatīvas emocijas – dusmas, vilšanās).</p> <p>Zīdaiņi var smērēt sava ķermeņa izdalījumus (fekālijas, siekalas).</p> <p>Nekontrolēta “agresija” pret sevi un apkārtējiem.</p> <p>! Ekstrēma reakcija un nesamērīga reakcija uz nenozīmīgu incidentu.</p> <p>Ekstrēms sensorais kontakts ar noteiktiem objektiem (laizīšana, smaržošana u. c.).</p> <p>Iespējama arī apātiska reakcija uz stimuliem.</p> <p>Netipiska trauksmes izpausme, piemēram, pārāk cieša mijiedarbība ar cilvēkiem vai situācijām vai nekāda reakcija (Claeys & Verduyn, 2012).</p> <p>! Atklāti protestējoša uzvedība, nemiers, apātija, agresija pret vecāku vai vecāka aizstājēju.</p> <p>! Straujas garastāvokļa svārstības.</p>		
Zīdaiņi (0–1,5 gadi)	<p>Fiziskā attīstība: saskare ar ādu un sūkāšana</p> <p>Saskare ar ādu ir apmierinājuma avots – apskāviens, glāstīšana un bučas var radīt patīkamas sajūtas (Van der Doef, 1994).</p> <p>Zīdaiņi var sūkāt, graužt lietas vai ķermeņa daļas un izdot skaņas. Uzreiz pēc piedzimšanas zīdaiņiem ir spēcīgs zīšanas reflekss (piemēram, tīkša sūkāšana) (Van der Doef, 1994).</p>			

Kategorija	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
Zīdaiņi (0–1,5 gadi)	Zīdaiņim var rasties erekcija. Joprojām nav vienprātības par to, vai to izraisa seksuāls baudījums vai spiediens uz urīnpūsli (Van der Doef, 1994).			
Zīdaiņi (0–1,5 gadi)	Pieskaršanās dzimumorgāniem Zēni no sešu līdz astoņu mēnešu vecumam un meitenes no astoņu līdz 11 mēnešu vecumam nejauši pieskaras saviem dzimumorgāniem. Kad motorika ir pietiekami attīstīta, lai spētu kaut ko mērķtiecīgi satvert (pirmā dzīves gada beigās), pieskārieni dzimumorgāniem kļūst mērķtiecīgāki (de Graaf un Rademakers, 2007; de Graaf <i>et al.</i> , 2004; Zwiep, 2005) (Cohen-Kettenis & Sandfort, 1996; Hayez, 2005; Šajos divos rakstos: aptuveni sešus līdz septiņus mēnešus veci zēni un aptuveni 10 līdz 11 mēnešus vecas meitenes). Zīdaiņi izrāda interesi par citu cilvēku dzimumorgāniem: lielāku interesi par vīriešu dzimumorgāniem (no 13 mēnešu vecuma) nekā par sievietes dzimumorgāniem (no 17 mēnešu vecuma). Šī interese gandrīz nemazinās līdz pat sestajam dzīves gadam (de Graaf & Rademakers, 2003).	Pieskaršanās dzimumorgāniem un dzimumorgānu stimulēšana publiskās vietās. ! Citu bērnu dzimumorgānu aizskaršana vai atsegšana bez viņu piekrišanas.		
Zīdaiņi (0–1,5 gadi)	Masturbācija – spēlēšanās ar dzimumorgāniem Zīdaiņi no 15 līdz 19 mēnešu vecumam pēta savu ķermeni: stimulē dzimumorgānus, piemēram, ar rokām, saspiežot augšstilbus kopā vai berzējot dzimumorgānus pret kaut ko (Roos & de Graaf, 2014).			
Zīdaiņi (0–1,5 gadi)	Skraida apkārt kaili — laiskošanās un mīļošānās Zīdaiņiem patīk staigāt un rāpot apkārt kailiem (Zwiep, 2005; Friedrich <i>et al.</i> , 1998). Viņi vēl nav informēti par konkrētai videi un apstākļiem specifiskiem noteikumiem attiecībā pret kailumu. Zīdaiņiem patīk, ka viņus samīļo, glāsta un bučo. Saskare ar ādu ir apmierinājuma avots. Pieskārieni var radīt patīkamas izjūtas (van der Doef, 1994).	Staigāšana kailiem publiskās vietās, ja tas ir nedroši vai bīstami.		
Zīdaiņi (0–1,5 gadi)	Vīriešu un sievietes dzimumu atšķirības Zīdaiņi saskata vīriešu un sievietes ārējo pazīmi atšķirības. Viņi vēl neapzinās, ka tās ir pastāvīgas īpašības. Viņi vēl nevar noteikt savu dzimumu (de Graaf, 2002; Straver, 1998, van der Doef, 1994, de Wit <i>et al.</i> , 1995).			

Kategorija	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
Mazbērni (1,5–3 gadi)	Sociāli emocionālā attīstība: pirmā individuācijas fāze Sākot no 18 mēnešu vecuma, mazbērni vēlas visu darīt paši un pastāvēt par savu gribu. Viņiem ir grūti ņemt vērā citu cilvēku vēlmes. Mazbērni var izprovocēt reakciju apzināti, piemēram, novelkot apģērbu vai sakot rupjus vārdus. Viņi var būt spītīgi un pretoties autoritātei ("nē" periods). Mazbērni var būt paklausīgi, lai iegūtu pašlabumu (Claes & Verduyn 2012).	Uzmanības pieprasīšana ar negatīvu uzvedību. Spēcīgi neapmierinātības un agresijas uzliesmojumi, trauksme, sastopoties ar noraidījumu.		

Kategorija	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
	<p>Mazbērni mijiedarbojas ar saviem vienaudžiem. Viņi izjūt tādas emocijas kā greizsirdība, lepnums, trauksme un dusmas, un viņiem ir grūti dalīties. Viņus iepriecina komplimenti. Viņi atpazīst citu cilvēku emocijas, bet vēl nespēj noteikt, vai tās ir īstas vai neīstas.</p> <p>Mazbērni nespēj saskatīt savu ietekmi uz citas personas reakciju, piemēram, ja viņi paši pauž dusmas. Viņi sāk regulēt spēcīgas neapmierinātības uzliesmojumus, un viņu emocionālā labklājība ir atkarīga no līdzsvara starp iespēju pašnoteikties un norādījumu saņemšanu (Claes & Verduyn, 2012). Viņi izmanto valodu, papildinot to ar žestiem kā saziņas līdzekli, bieži runājot par savām interesēm. Mazbērni atdarina vārdus, skaņas un intonācijas vai saka rupjus vārdus, lai izraisītu reakciju.</p> <p>Viņiem vēl nav ne iekšējas sirdsapziņas, ne vainas apziņas, ne spējas just līdzi (nav empātijas). Pieaugušajiem jānosaka noteikumi un normas.</p> <p>Transgresīvas uzvedības cēloņi nav saistīti ar viņiem pašiem (Claes & Verduyn, 2012).</p>	<p>! Iekšēja un ārēja problemātiska uzvedība: dusmu lēkmes, sevis ievainošana, citu kaitināšana.</p>		

Kategorija	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melns karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
Mazbērni (1,5–3 gadi)	<p>Fiziska interese – dzimumorgānu aplūkošana vai pieskaršanās tiem Mazbērni aiz ziņkārtības mutē un degunā bāž dažādus sīkus priekšmetus. Meitenes dažkārt mēģina iebāzt makstī pupiņu, zirnīti vai mazu rotaļlietu (Hayez, 2005). Šajā periodā prioritāte ir mācīt nokārtoties podiņā. Tas var izraisīt pastiprinātu interesi par dzimumorgāniem. Lielākā daļa bērnu jau no viena gada vecuma interesējas par citu cilvēku dzimumorgāniem. Gandrīz visi gadu veci bērni vēro dzimumorgānus, vēlas tos aptaustīt vai nosaukt (de Graaf & Rademakers, 2009).</p> <p>Bērņus motivē ziņkārtība un vēlme gūt zināšanas, tāpēc mazbērni dažkārt vēlas ielūkoties pa atvērtām durvīm tualetē, vannasistabā vai guļamistabā. Viņiem arī patīk vērot kailus cilvēkus vai pieskarties krūtīm vai dzimumorgāniem.</p> <p>Vispirms viņus interesē vecāku ķermeņi, pēc tam brāļu, māsu un citu bērnu ķermeņi (Hayez, 2005).</p>	<p>! Vienreizēja priekšmetu ievietošana anālajā atverē vai makstī neatkarīgi no tā, vai tas notiek vai nenotiek bērnu seksuālo spēļu laikā, var liecināt par ļaunprātīgu izmantošanu (Kendall-Tackett, 1993).</p> <p>Uzstājīga prasība aplūkot kāda cilvēka dzimumorgānus bez piekrišanas un/vai publiskā vietā.</p> <p>Vienreizējs mēģinājums atsegt kādas personas intīmās daļas bez piekrišanas un/vai publiskā vietā.</p> <p>Mēles iebāšana citam mutē, dodot buču bez piekrišanas.</p> <p>Vienreizējs mēģinājums pieskarties kāda krūtīm, kad konkrētajā vidē vai apstākļos tas nav pieļaujams vai kad nav dota piekrišana.</p> <p>! Bieža iesaistīšanās seksuālās spēlēs un atklāti seksuālā uzvedībā (piemēram, ritmiska stimulācija, dzimumakta imitācija ar lellēm vai vienaudžiem/līdzaudžiem (ar uzvilktu apģērbu)).</p> <p>! Seksuālas spēles, kad vides un apstākļu dēļ tas nav pieļaujams.</p>	<p>! Atkārtota asu priekšmetu ievietošana savā vai citas personas anālajā atverē vai makstī (var nodarīt kaitējumu sev vai citiem).</p> <p>! Atkārtoti uzstājīga pieprasīšana aplūkot kāda cilvēka dzimumorgānus.</p> <p>! Atkārtota cenšanās atsegt kāda cilvēka dzimumorgānus bez piekrišanas un/vai publiskā vietā.</p> <p>! Vienreizēja pieskaršanās ar muti bērnu un pieaugušo dzimumorgāniem bez viņu piekrišanas (orālais kontakts).</p> <p>! Atkārtoti mēģinājumi pieskarties kāda krūtīm, kad konteksts to neļauj vai kad otra persona nedod piekrišanu.</p>	! Atkārtots orāls kontakts ar dzimumorgāniem.
Mazbērni (1,5–3 gadi)	<p>Seksuāli eksperimenti – seksuālās spēles Mazbērnu vecuma beigās viņi mēdz spēlēt stereotipiskas seksuālas spēles. Vairāk nekā ceturtdaļa bērnu vecumā no diviem līdz pieciem gadiem</p>	Bieža iesaistīšanās seksuālās spēlēs un atklāti seksuālā uzvedībā, piemēram, ritmiska stimulācija, seksa imitācija ar	! Citu bērnu ievainošana seksuālo rotaļu laikā, piemēram, košana, kniebšana.	

Kategorija	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
	<p>reizēm spēlē ārstus (Roos & de Graaf, 2014) vai mammu un tēti (Cohen-Kettenis & Sandfort, 1996; Zwiep, 2005).</p> <p>Ierasta uzvedība ir arī apskāvienu un bučas uz lūpām (Cohen-Kettenis & Sandfort, 1996; Zwiep, 2005). Bērni izdomā situācijas, kurās nozīme ir arī seksualitātei. Seksuālās lomu spēlēs viņi atdarina pieaugušos.</p> <p>Šāda veida spēles palīdz bērniem izziņāt savu ķermeni. Spēlējoties bērni apgūst sociālo mijiedarbību. Bērni identificējas ar tā pieaugušā uzvedību, kurš par viņiem rūpējas. Viņi neapzināti atdarina vairākas pieaugušā īpašības un tādējādi veido sevi/savu "es" (de Graaf & Rademakers, 2009).</p>	<p>Iellēm vai līdzaudzēm (ar uzvilktu apģērbu).</p> <p>Seksuālu rotaļu spēlēšana, kad tam ir nepiemērota vide un apstākļi.</p>		
Mazbērni (1,5–3 gadi)	<p>Seksuāli joki – seksuāla valoda Apmēram trīs gadu vecumā daži bērniem sākas "rupju vārdu posms", kas bieži vien ir saistīts ar mācīšanu nokārtoties uz podiņa.</p> <p>Viņiem patīk teikt tādus vārdus kā "kaka", "krāniņš", "čuras" un "čuriņa". Tā ir kā rotaļa izklaidei vai pieaugušo reakcijas izraisīšanai. 84% vecāku, kuri audzina divus līdz piecus gadus vecus bērnus, atzīst, ka ir novērojuši šādu uzvedību (Roos & de Graaf, 2014; van der Doef, 1994; Zwiep, 2005).</p>	<p>Rupju vārdu atkārtota teikšana, lai gan ir nepiemērota vide un apstākļi.</p>		
Mazbērni (1,5–3 gadi)	<p>Masturbācija – dzimumorgānu stimulēšana Mazbērni atklāj, ka pieskaršanās dzimumorgāniem un to stimulēšana viņiem sagādā baudu. Vecāki vairākās valstīs ir novērojuši šādu uzvedību līdz aptuveni 10 gadu vecumam (de Graaf & Rademakers, 2003; de Graaf, 2013).</p> <p>No divu līdz sešu gadu vecumam viens no četriem zēniem un viena no sešām meitenēm pašapmierinās. Pieskaršanās dzimumorgāniem vai dzimumorgānu stimulēšana netiek veikta, lai piedzīvotu orgasmu, taču tā var novest pie orgasma. 10% bērnu vecumā no četriem līdz 10 gadiem pašapmierinās, līdz sasniedz orgasmu. Mazbērni vēl nespēj saprast saikni starp seksuālo uzvedību un orgasmu. To viņi iemācās tikai gadu gaitā un sāk šīs zināšanas izmantot pubertātes laikā.</p> <p>Meitenes parasti stimulē savus dzimumorgānus netiešāk nekā zēni. Pazīstamās metodes ir šūpošanās uz šūpuļzirga, augšstilbu saspiešana un "uzkāpšana" uz lēllēm, citām rotallietām vai vecāku ceļgala. Ne visiem bērniem šī autoerotiskā uzvedība ir vienādā intensitātē.</p> <p>12% zēnu un 20% meiteņu izmanto kādu priekšmetu, lai sevi stimulētu (de Graaf, 2003). To var pavadīt klusa stenēšana, nevienmērīga, ātra elsošana un sarkšana (Yang, 2009).</p>	<p>Seksuāla pašapmierināšanās publiskā vietā.</p> <p>! Seksuāla pašapmierināšanās nepiemērotā vidē un apstākļos.</p> <p>! Savainošanās seksuāli pašapmierinoties.</p> <p>Piespiež citiem bērniem skatīties, kā viņš vai viņa seksuāli pašapmierinās (Kendall-Tackett, 1993).</p>	<p>Atkārtota seksuāla pašapmierināšanās publiskā vietā.</p> <p>! Bieža seksuāla pašapmierināšanās nepiemērotā vidē un apstākļos.</p>	

Kategorija	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
	Mazbērni dažkārt masturbē, lai nomierinātos. Apmierinātība rodas no frustrācijas un negatīvo emociju kompensēšanas (Hayez, 2005). Ja bērnam ir frustrācija (dusmas, vilšanās) vai arī ja viņu māc garlaicība, ja viņam ir trauksme vai pat spēcīgs pozitīvs uztraukums un gaidas, bērns dažkārt masturbē (Yang, 2009).			
Mazbērni (1,5–3 gadi)	Staigāšana apkārt kailam, laiskošanās un mīļošanās Mazbērni vecumā no 1,5 līdz trīs gadiem dažkārt staigā kaili vai apakšveļā (Friedrich <i>et al.</i> , 1998; Zwiep, 2005). Mazbērniem patīk laiskoties un samīļoties, apskaut citus, dot bučas un sēdēt klēpī. Pierādījumi liecina, ka mazbērnu vajadzības ir atšķirīgas (Zwiep, 2005).	Tīša dzimumorgānu un sēžamvietas atsegšana un izrādīšana publiskā vietā. Laiskošanās vai samīļošanās ar svešiem cilvēkiem, zīdaiņiem vai citiem maziem bērniem pret viņu gribu.		
Mazbērni (1,5–3 gadi)	Seksuālu skatu interpretēšana, redzot seksu Mazbērni seksuālus skatus var uztvert kā strīdus vai kaitīgus, tāpēc tie var viņus nobiedēt. Tomēr ir maz zināms par seksuāla uzbudinājuma vai seksuālas mijiedarbības skatu novērošanas ietekmi uz maziem bērniem (Nikken, 2007).	! Apjukums vai trauksme, ko izraisa seksuāli skati.	! Atkārtota trauksme, ko izraisa seksuāli skati.	
Mazbērni (1,5–3 gadi)	Dzimuma identitāte un stereotipi Dzimuma identitāte: no divu līdz 2,5 gadu vecumam mazbērni zina, vai viņi ir zēns vai meitene un kuram dzimumam pieder citi cilvēki. Šī izpratne balstās uz ārējām pazīmēm. Daži mazuļi domā, ka vēlāk tas var mainīties. Mazbērni ievēro atšķirību starp sevi un citiem bērniem, piemēram: “Man ir krāniņš, bet tev nav” (de Graaf, 2004; de Wit <i>et al.</i> , 1995; Straver, 1998, van der Doef, 1994). Bērni arī biežāk sāk uzvesties atbilstoši savām dzimumu lomām (Ruble, Martin & Berenbaum, 2006). Viņi zina, kādu uzvedību sabiedrība uzskata par “vīrišķīgu” un kādu par “sievšķīgu” (de Wit <i>et al.</i> , 1995).			

Kategorija	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
Pirmsskolas vecuma bērni (3–6 gadi)	Sociāli emocionālā attīstība Pakāpeniski sāk attīstīties kauna izjūta.	Negatīvas izjūtas, piemēram, vainu vai kaunu, trauksmi, uztraukumu un apjukumu, meitenes izjūt biežāk nekā zēni (de Graaf & Rademakers, 2006).		

	Kategorija	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
		<p>Pirmsskolas vecuma bērni atdarina vecāku vai "citu nozīmīgo cilvēku" ārējās iezīmes: frizūru, apģērbu, izskatu. Viņi identificējas ar šo cilvēku, un mazbērniem ir svarīgs viņa vērtējums.</p> <p>Pirmsskolas vecuma bērniem ir pieņemami sociālās uzvedības noteikumi, un viņiem ir izveidojusies izpratne par vērtībām un normām.</p> <p>Pirmsskolas vecuma bērni attīsta empātiju un atpazīst citu cilvēku jūtas, taču atskaites punkts joprojām ir viņu pašu emocionālā pieredze. Viņi spēj viegli nosaukt savas izjūtas un interesējas par citu cilvēku stāstiem, domām un izjūtām.</p> <p>Viņi bieži jautā: "Kāpēc?" Viņi prot pielāgot valodu klausītājam un radoši to izmanto.</p> <p>Viņi izjūt vainu un nožēlu, spēj saskatīt savu lomu konfliktā un ir arvien vairāk iekšēji motivēti.</p> <p>Pirmsskolas vecuma bērni savas negatīvās emocijas parasti pauž verbāli. Pret frustrācijas avotu viņi var reaģēt destruktīvi un agresīvi vai attālināties (Claes & Verduyn, 2012).</p> <p>Pirmsskolas vecuma bērnus regulāri var pārņemt nepatīkamas izjūtas (vainu, trauksme, pazemojuma izjūta, frustrācija vai skumjas) (Hayez, 2005). Viņi novēro ar seksualitāti saistītas parādības, uzreiz neizprotot to saturu vai tvērumu. Pieaugot pirmsskolas vecuma bērni zaudē savu egocentrismu un tādējādi spēj labāk iejusties citu cilvēku pārdzīvojumos (Zwiep, 2005).</p>	<p>! Bailes kļūdīties, ļoti zems pašvērtējums, impulsīva agresija (! signāls).</p> <p>! Pasivitāte vai motoriskā hiperaktivitāte.</p> <p>! Iespējamie (Jaunprātīgas) seksuālās izmantošanas simptomi: trauksme, murgi, iekšēja un ārēja problemātiska uzvedība, regresija, nenobriešana, agresija un antisociāla uzvedība.</p>		
	Pirmsskolas vecuma bērni (3–6 gadi)	<p>Iemīlēšanās, laiskošanās, mīļošana</p> <p>Pirmsskolas vecuma bērni laiskojas un mīļojas. Viņi apskauj citus cilvēkus vai dod viņiem bučas (arī uz lūpām), sēž citiem klēpī. Bet pamazām viņi sāk domāt, ka ir pārāk veci, lai sēdētu kādam klēpī.</p> <p>Vecāki ir pamanījuši, ka piecus un sešus gadus veci pirmsskolas vecuma bērni pieskaras krūtīm vai mēģina to darīt (Friedrich <i>et al.</i>, 1998; Oostveen <i>et al.</i>, 1994). Pirmsskolas vecuma bērni zina, kāda ir iemīlēšanās izjūta. Pētījumi to raksturo kā īpašu draudzību (Van der Doef, 1994).</p> <p>27% vecāku, kuri audzina divus līdz piecus gadus vecus bērnus, apgalvo, ka viņu bērns ir bijis iemīlējis (Roos & de Graaf, 2014).</p>	<p>Vienreizējs mēģinājums iebāzt mēli cita bērna mutē bučas laikā bez piekrišanas.</p> <p>Pieskaršanās kāda krūtīm vai mēģinājums to darīt bez atļaujas.</p>	<p>Atkārtoti pieskārieni cita bērna krūtīm pret viņa gribu.</p> <p>Atkārtots mēģinājums iebāzt mēli cita bērna mutē bučas došanas laikā bez piekrišanas.</p>	

	Kategorija	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
	Pirmsskolas vecuma bērni (3–6 gadi)	<p>Seksuāli rosinoša valoda un spēles Turpinās sava un citu cilvēku ķermeņa un ar to saistīto izjūtu izpēti. Šīs izpētes iemesls bieži vien ir nezināšana/nepilnīgas zināšanas. Jo vairāk pieaug bērna spēja kontrolēt sevi, jo retāk viņš sevi izpēta publiski. Bērni spēlē ārstus vai mammu un tēti ārpus skolas, ārpus pieaugušo redzesloka. Pieaugušie viņiem ir devuši signālus, ka šāda veida spēles ne visos gadījumos ir pieņemamas, piemēram, apgūstot izglītības iestādes iekšējās kārtības noteikumus (Van der Doef, 1994). Apmēram trīs gadu vecumā daži bērniem sākas “rupju vārdu posms” – bieži vien, mācot bērnam nokārtoties uz podiņa. Bērni var pēkšņi bieži sākt teikt “kaka” vai “krāniņš” – parasti kā joku vai lai izprovocētu vecāku reakciju (Roos & de Graaf, 2014; Zwiap, 2005). 84% vecāku, kuri audzina divus līdz piecus gadus vecus bērnus, apgalvo, ka tas notiek ik pa laikam (Roos & de Graaf, 2014). Pirmsskolas vecuma bērni viens otram stāsta rupjus jokus vai zīmē dzimumorgānus (Van der Doef, 1994).</p> <p>No divu līdz trīs gadu vecumam bērni sāk uzdot jautājumus par atšķirībām starp zēniem un meitenēm, grūtniecību (2,5 gadi) un dzimšanu (trīs gadi) (Brilleslijper-Kater & Baartman, 2000). Aptuveni sešu gadu vecumā bērni pamana, ka pieaugušie nav tik atvērti atbildēm uz jautājumiem, kā paši apgalvo. Tādējādi bērni biežāk vērsas pie vienaudžiem vai līdzaudžiem (Hayez, 2005, Zwiap, 2005).</p>	<p>Citu bērnu iesaistīšana seksuālās rotaļās pret viņu gribu.</p> <p>! Jaunāku pirmsskolas vecuma bērnu vai mazu bērnu iesaistīšana seksuālās spēlēs.</p> <p>! Agrīnas, vecumam neatbilstošas seksuālās zināšanas.</p> <p>Rupju vārdu atkārtota teikšana, lai gan konkrētajā vidē un apstākļos tas nav pieļaujams.</p> <p>Vienreiz izmantota atklāti seksuāla valoda, skaņas, zīmējumi (nepieklājības), kas nav atbilstoši videi un apstākļiem.</p> <p>Vienreizējas seksuālas (nepieklājīgas) sarunas ar vienaudžiem un līdzaudžiem.</p> <p>Agrīnas, vecumam neatbilstošas seksuālās zināšanas (ļauņprātīgas izmantošanas pazīme).</p>	<p>! Atkārtota citu bērnu iesaistīšana seksuālās rotaļās ar piespiešanu vai dominēšanu, vai valdonīgu uzvedību.</p> <p>! Atkārtota seksuāla uzmācšanās vai pazemošana (piemēram, nepārtraukta vēlme novilkt citiem bikses) var liecināt par ļaunprātīgu izmantošanu.</p> <p>! Atkārtoti lietota atklāti seksuāla valoda, skaņas, zīmējumi (nepieklājības), kas nav piemēroti videi un apstākļiem.</p> <p>Atkārtotas seksuāli nepieklājīgas sarunas ar vienaudžiem un līdzaudžiem.</p> <p>! Vienreizējas vai atkārtotas atklāti seksuālas un/vai nepieklājīgas sarunas ar bērniem ar (lielu) vecuma atšķirību (vairāk nekā trīs līdz pieci gadi).</p> <p>! Apzināta citu(-as) personu(-as) ievainošana, izzinot ķermeni (košana, kniebšana utt.), var būt ļaunprātīgas izmantošanas pazīme.</p>	
	Pirmsskolas vecuma bērni (3–6 gadi)	<p>Staigāšana apkārt kailam No četrus gadu vecuma bērnam attīstās kauna izjūta un ir neērti, dzirdot sarunas par seksualitāti (Friedrich <i>et al.</i>, 1998).</p>	<p>Staigāšana apkārt kailam nepiemērotā vidē un apstākļos.</p> <p>Apzināta sēžamvietas atsegšana un izrādīšana.</p> <p>! Trauksme, izģērbjoties un rādot citiem savu ķermeni</p>	<p>! Atkārtota atkailināšanās un izģērbšanās.</p> <p>! Nopietna trauksme, izģērbjoties vai rādot citiem savu ķermeni (ļauņprātīgas izmantošanas pazīme).</p>	

	Kategorija	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
			(Jaunprātīgas izmantošanas pazīme). ! Kauna izjūtas trūkums.		
	Pirmsskolas vecuma bērni (3–6 gadi)	<p>Seksuāla pašapmierināšanās jeb masturbācija Daudzi pirmsskolas vecuma bērni dažkārt pieskaras saviem dzimumorgāniem. Viņi tos berzē vai ar tiem spēlējas, lai izjustu patīkamas sajūtas. Viņu nolūks nav seksuāls – viņi to dara, jo sajūta ir patīkama (Van der Doef, 1994; Cohen-Kettenis & Sandfort, 1996; de Wit <i>et al.</i>, 1995). Deviņi no 10 vecākiem, kuri audzina divus līdz piecus gadus vecus bērnus, reizēm redz, ka viņu bērns mājās pieskaras saviem dzimumorgāniem (Roos & de Graaf, 2014). Aptuveni 10–15% bērnu šajā vecumā jau prot klasiskās masturbācijas kustības. Dažreiz seksuālās pašapmierināšanās iemesls ir frustrācija vai, piemēram, garlaicība vai rotaļu biedru trūkums. Seksuāls uzbudinājums, kas izpaužas kā sarkšana, svīšana un paātrināta elpošana, novērojams arī bērniem (Galenson, 1990; Zwiep, 2005).</p>	<p>Citu traucēšana ar biežu seksuālu pašapmierināšanos. Ja masturbācija neatbilst videi un apstākļiem (piemēram, klasē). Norobežošanās vai prombūtne (sociālā izolācija) ar mērķi seksuāli pašapmierināties (piem., nepiedalās kopējās aktivitātēs, jo ir pārāk aizņemts ar vajadzību masturbēt) ! Apkārtējo traucēšana ar atklāti seksuālu uzvedību (piemēram, ritmiska stimulācija, seksa imitācija ar lellēm vai vienaudžiem (ar uzvilktu apģērbu)).</p>	<p>! Kompulsīva seksuāla pašapmierināšanās (bez baudas) (Jaunprātīgas izmantošanas pazīme). ! Iekaisuši dzimumorgāni (Jaunprātīgas izmantošanas pazīme).</p>	
Pirmsskolas vecuma bērni (3–6 gadi)	<p>Skatīšanās uz dzimumorgāniem vai pieskaršanās tiem Pirmsskolas vecuma bērniem šajā kontekstā galvenokārt virza milzīga ziņkāre – viņi cits citu izģērbj, aplūko cits cita dzimumorgānus (De Wit <i>et al.</i>, 1995), ielūkojas ģērbtuvēs, vēro, kā cits cilvēks čurā. Viņi mēģina pieskarties vecāku dzimumorgāniem, suņa dzimumloceklim un jautā pieaugušajiem, vai drīkst apskatīt viņu dzimumorgānus. Šādā veidā bērni atklāj cits cita ķermeni, apmierina viens otra vēlmes un gūst pirmo baudas pieredzi ar citiem. Tas galvenokārt nozīmē pieskaršanos cits citam (Cohen-Kettenis & Sandfort, 1996; daļēji Schoentjes <i>et al.</i>, 1999; Van der Doef, 1994, Friedrich <i>et al.</i>, 1998). Atklājums, ka meitenēm “tur apakšā nekā nav”, dažiem zēniem var radīt trauksmi. Tāpat arī meitenes var secināt, ka viņām “tur apakšā nekā (vairs) nav”. Uzņēmīgi pirmsskolas vecuma bērni izmantos katru iespēju, lai uzzinātu, kā izskatās viņu vienaudžu dzimumorgāni.</p>	<p>Vienreizēja slepena cita cilvēka novērošana, ja vide un apstākļi ir neatbilstoši vai tas notiek pret otras personas gribu. ! Patīkams satraukums, parādot dzimumorgānus svešiniekiem, interese par pornogrāfiju. Vienreizēja pieskaršanās citiem bez piekrišanas. Bieža aizraušanās ar kopīgu seksuālo pašapmierināšanos vai masturbāciju grupā. Negatīvas izjūtas, piemēram, vainu, kaunu, trauksmi, satraukumu un apjukumu biežāk</p>	<p>Atkārtota citu cilvēku slepena novērošana. ! Atkārtots uzbudinājums, parādot dzimumorgānus svešiniekiem, liela interese par pornogrāfiju. Atkārtota pieskaršanās citiem bez piekrišanas. ! Otra piespiešana pieskarties dzimumorgāniem vai tos atsegt ar spiedienu, šantāžu, manipulāciju utt. Mēģinājumi veikt dzimumaktu bez iesaistīto piekrišanas.</p>	<p>Atkārtoti mēģinājumi veikt dzimumaktu bez iesaistīto piekrišanas. Atkārtota pieskaršanās bērnu un pieaugušo dzimumorgāniem ar muti (orālais kontakts) pēc savas iniciatīvas. ! Jaunāku bērnu piespiešana nodarboties ar orālo seksu.</p>	

	Kategorija	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melns karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība	
		<p>Notiek bērnu dzimumorgānu kontakts ar otru dzimumu. Pētījumā ir atklājies, ka vairāk nekā 50% zēnu un 17% meiteņu šajā vecumā ir bijuši dzimumorgānu kontakti (guļot vienam uz otra) ar pretējā dzimuma pārstāvjiem (Cohen-Kettenis & Sandfort, 1996).</p>	<p>izjūt meitenes, kā arī uz viņām biežāk tiek izdarīts spiediens vai viņu partneri nav līdzīga vecuma (de Graaf & Rademakers, 2006).</p> <p>Dzimumakta mēģinājums ar piekrišanu. Vienreizēja lūgšana vai piedāvāšana vienaudžiem nodarboties ar orālo seksu.</p> <p>Vienreizēja priekšmetu ievietošana anālajā atverē vai makstī, seksuālu rotaļu vai citā laikā. Pirmsskolas vecuma bērni dažkārt "mīļējas orāli" pēc tam, kad ir redzējuši orālā seksa skatus (de Graaf & Rademakers, 2009). Pētījumi liecina, ka anālais vai orālais sekss bieži notiek zēnu starpā. Meiteņu vidū orāls kontakts notiek reti vai nenotiek vispār.</p>	<p>! Baiļu izraisīšana vai draudu izteikšana (ar vai bez vardarbības draudiem). Vienreizēja pieskaršanās bērna un pieaugušā dzimumorgāniem ar muti (orālais kontakts) pēc savas iniciatīvas.</p> <p>! Atkārtota priekšmetu ievietošana anālajā atverē vai makstī neatkarīgi no tā, vai tas notiek vai nenotiek seksuālu rotaļu laikā, var liecināt par ļaunprātīgu izmantošanu.</p>		
<p>Pirmsskolas vecuma bērni (3–6 gadi)</p>		<p>Dzimuma identitāte un dzimumu stereotipi Pirmsskolas vecuma bērni pakāpeniski sāk saprast, ka viņi ir zēns vai meitene. Viņi sāk saprast, ka zēni vēlāk kļūs par vīriešiem un meitenes – par sievietēm (Kohnstamm, 1993). No divu gadu vecuma viņi spēj nosaukt dzimumorgānus, no 2,5 gadu vecuma viņi zina, vai viņi ir zēns vai meitene. Apmēram piecu gadu vecumā bērni saprot, ka dzimums ir pastāvīga iezīme. Šajā dzīves posmā ievērojami pieaug zināšanas par dzimumu lomām. Bērni arī sāk uzvesties atbilstošāk savām dzimumu lomām (Ruble, Martin & Berenbaum, 2006).</p> <p>Svarīgi kļūst lomu modeļi: "Šī nav rotaļlieta zēnam", "Ei, es neesmu meitene" un "Tās ir zēnu drēbes". Aptuveni sešu gadu vecumā šie uzskati var būt diezgan stingri.</p> <p>Šajā vecumā citu cilvēku reakcijai ir maza ietekme uz viņu pašvērtējumu (Harter, 2008). Ar laiku zēni arvien vairāk rotaļājas ar citiem zēniem, bet meitenes ar meitenēm (de</p>	<p>! Dzimuma disforijas sajūtas un domas.</p>			

Kategorija	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
	Graaf <i>et al.</i> , 2004). Šī priekšrokas došana novērojama jau pirms sešu gadu vecuma un pēc tam kļūst izteiktāka.			

Kategorija	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
Bērni (6–11 gadi)	<p>Sociāli emocionālā attīstība</p> <p>Bērni izjūt seksuālu kaunu un vienlaikus var būt nedroši un lepni par savu ķermeni un izskatu. Popularitātei starp vienaudžiem jau ir liela nozīme. Novērojamas bailes no izsmiekla.</p> <p>“Citi nozīmīgie cilvēki” viņiem vairs nav vissvarīgākie. Attiecības un draudzības kļūst svarīgākas.</p> <p>Bērni izjūt skaidru atšķirību starp iemīlēšanos un draudzības jūtām, un viņi ir uzticīgāki draugiem.</p> <p>Bērni uzņemas atbildību, vēlas kaut ko mainīt un palīdzēt citiem.</p> <p>Viņi vēlas iederēties, viņiem ir nepieciešama atzinība un novērtējums, un viņiem ir sociālā trauksme. Šajā vecumā bērni distancējas no pretējā dzimuma.</p> <p>Attīstās empātija, bērni gūst izpratni par citu cilvēku jūtīgumu, stiprajām un vājajām pusēm un dažkārt izsmej savus vienaudžus.</p> <p>Bērni runā, diskutē un spriež. Viņi saskata cēloņsakarības, spēj runāt par savām izjūtām un jūt līdzīgu citam cilvēkam neatkarīgi no savas pieredzes.</p> <p>Bērni var pārdomāt, ko viņi ir darījuši labi un ko – slikti, viņi novērtē uzvedību galvenokārt pēc tās nolūka. Viņi prot piemērot noteikumus par to, kas ir pareizi un nepareizi, un spēj pielāgoties šiem noteikumiem. Viņi izjūt sirdsapziņu arvien vairāk un vairāk (Claes & Verduyn, 2012). Šī vecumposma beigās bērni spēj vērot un analizēt savas domas, emocijas un uzvedību (attīstās introspekcijas spēja).</p>	<p>Mērena izsmiešana, smiešanās kopā ar citiem.</p> <p>Ķircināšana/pasmiešanās par citu/apsmiešana.</p>		
Bērni (6–11 gadi)	<p>Iemīlēšanās, attiecības un jūtas</p> <p>Atšķirība starp apskaušanos, mīlēšanos un iemīlēšanos kļūst skaidra. Bērni apraksta emocijas, kas saistītas ar laiskošanos un samīļošanas kā kaut ko, kas netiek ārpus ķermeņa. Savukārt emocijas, kas saistītas ar iemīlēšanos, norisinās viņu ķermenī (Laan <i>et al.</i>, 1996).</p> <p>Iemīlēšanās bērnos var izraisīt spēcīgas jūtas, kas nav obligāti saistītas ar seksuālām jūtām (Van der Doef, 1994). Iemīlēšanās kļūst par vissvarīgāko intimitātes izpausmi. Bērni var iemīlēties ne tikai vienaudzī, bet arī pieaugušajā (Zwiep, 2005). Bērni var kļūt ļoti kautrīgi, kad citi saka, ka viņi ir iemīļējušies (Van der Doef, 1994).</p> <p>No astoņu gadu vecuma gandrīz visi bērni spēj aprakstīt, kādas jūtas izraisa iemīlēšanās, un lielākā daļa no viņiem paši ir bijuši iemīļējušies (De Graaf & Rademakers, 2009). Šā perioda beigās lielākā daļa bērnu jau ir bijuši</p>	<p>Iemīlēšanās pieredze ne vienmēr ir abpusēja. Bērni mēdz turpināt izdarīt spiedienu uz otru personu, ja uz jūtām netiek atbildēts.</p> <p>Mēles iebāšana citam mutē, dodot buču (Schoentjes <i>et al.</i>, 1999).</p>		

Kategorija	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
	<p>iemīļējušies, un daži no viņiem pat ir izveidojuši attiecības, nereti ar kādu no klasesbiedriem. Bieži vien šādas attiecības sastāv tikai no kopā būšanas rotaļu laikā vai kopā būšanas draugu kompānijā. Starp viņiem nav gandrīz nekāda fiziska kontakta (pat ne sadošanās rokās vai skūpstu), un viņi reti pavada laiku kopā bez citu klātbūtnes (Kuik, 2003). Bērniem pieaugot, viņi sasaista iemīlēšanos ar fizisku kontaktu – pirmie piesardzīgie pieskārieni (sēžot atspiedušies viens pret otru, sadodoties rokās, apskaujoties) rada ļoti aizraujošu sajūtu (Rademakers, 2000). Gandrīz visi bērni vecumā no 10 līdz 12 gadiem apgalvo, ka kādreiz ir bijuši iemīļējušies, un 50% gadījumu ir skūpstījušies (De Graaf & Rademakers, 2009).</p>			
Bērni (6–11 gadi)	<p>Zināšanas par seksualitāti No aptuveni septiņu gadu vecuma arvien vairāk bērnu zina, ka dzimumorgāniem ir arī seksuāla funkcija. Lielākā daļa septiņus un astoņus gadus vecu bērnu arī zina – lai iestātos grūtniecība, jānotiek dzimumaktam, un ka bērns iznāk no dzemdes (Hagens & Leeuwenburgh, 1999; de Graaf et al., 2004). Kad bērni kļūst vecāki, viņi uzdod arvien vairāk jautājumu par seksualitāti. Divas trešdaļas vecāku, kas audzina sešus līdz deviņus gadus vecus bērnus, un trīs ceturtdaļas vecāku, kas audzina 10 līdz 12 gadus vecus bērnus, dažkārt saņem jautājumus par seksualitāti.</p>	<p>! Vecumam neatbilstošas seksuālās zināšanas.</p> <p>Jautājumi par seksu nepiemērotā laikā un vietā.</p>		
Bērni (6–11 gadi)	<p>Provokācijas un pavedināšana Bērni, īpaši meitenes, dažkārt atklāti provocē un pavedina pieaugušos. Bērni kāpj pazīstamiem cilvēkiem klēpī un vēlas samīļoties (Van der Doef, 1994; Zwiep, 2005).</p>	<p>Provokatīva un pavedinoša uzvedība pret citiem pieaugušajiem vai vecākiem pusaudžiem (ģērbšanās un izturēšanās stils <i>a la</i> Lolita); flirtējošas sarunas.</p> <p>Uzticēšanās svešiniekiem bez aiztures un viņu apskaušana.</p> <p>Satraucoša, atklāti seksuāla uzvedība (ritmiska stimulācija publiskā vietā, ķermeņa berzēšana pret cilvēkiem vai mēbelēm, dzimumorgānu rādīšana) (Van Wijk et al., 2007).</p>	<p>! Pazemojoša attieksme pret sevi vai citiem ar seksuālu noskaņu (piemēram, apģērba vilkšana, kas atkailina krūtis, un dzimumorgānu rādīšana). Tā var būt ļaunprātīgas izmantošanas pazīme.</p>	
Bērni (6–11 gadi)	<p>Seksuālā interese – vēlmes, fantāzijas, slepena novērošana Bērnus galvenokārt motivē ziņkārība un vēlme gūt zināšanas, viņi vēlas redzēt to, ko viņiem nav ļauts redzēt, tieši tāpēc, ka tas ir aizliegts (Hayez, 2005). Bērni izrāda mazāk atklātu interesi cits par cita ķermeni. Taču viņi tik un tā daudz eksperimentē ar seksualitāti un ķermeni un pakāpeniski sāk apzināties visu veidu vēlmes, tostarp seksuālās vēlmes (Zwiep, 2005). Lai gan dažiem bērniem šajā vecumā neapšaubāmi ir seksuālas fantāzijas, to skaits, biežums, saturs un saistītais uzbudinājums nav skaidri nosakāms.</p>	<p>Trauksme, kas saistīta ar seksuālām fantāzijām.</p> <p>Vardarbīgas fantāzijas.</p> <p>Aizrašanās ar seksu (piemēram, ar pornogrāfiju internetā).</p>	<p>Izteikta aizrašanās ar seksu (piemēram, ar pornogrāfiju internetā).</p> <p>Atkārtota citu cilvēku slepena novērošana, piemēram, tualetēs un dušās.</p>	

Kategorija	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
	<p>Pieaugušie bieži ir minējuši, ka pirmās seksuālās fantāzijas viņiem bijušas 11–13 gadu vecumā (Leitenberg & Henning, 1995).</p> <p>No aptuveni 10 gadu vecuma pieaug interese par seksu. Sekss kļūst par svarīgu sarunu tematu, taču šajā vecumā atšķiras bērnu interese, zināšanas par seksu (Kuik, 2003). Daži bērni saskaras ar pornogrāfiskiem skatiem (Roos & de Graaf, 2014).</p> <p>Viņi koncentrējas uz detalizētām zināšanām par ķermeni un dzimumorgāniem (viņi iztēlojas, ka drīz piedzīvos personisku seksuālu kontaktu vecumā no 11 līdz 13 gadiem (Hayez, 2005).</p>	<p>Vienreizēja slepena novērošana, piemēram, tualetēs un dušās (Van Wijk <i>et al.</i>, 2007).</p>		
Bērni (6–11 gadi)	<p>Skatīšanās uz dzimumorgāniem vai pieskaršanās tiem</p> <p>Daudzas seksuālās aktivitātes ar pazīstamiem cilvēkiem aptuveni sešu vai septiņu gadu vecumā ir saistītas ar eksperimentēšanu vai aplūkošanu. Šāda uzvedība palīdz iegūt zināšanas un attīstīt pozitīvu pārlicību par savu seksualitāti (Van der Doef, 1994; Cohen-Kettenis & Sandfort, 1996).</p> <p>Bērniem – īpaši bērniem vecumā no septiņiem līdz astoņiem gadiem – patīk rādīt savus dzimumorgānus, un viņi vēlas redzēt arī citu bērnu dzimumorgānus. Viņi tos apskata un vēlas uzzināt, kā tie funkcionē: bērni tos aptausta, aplūko un ar tiem spēlējas.</p> <p>Spēles ar sava dzimuma bērniem ir atšķirīgas no spēlēm ar cita dzimuma bērniem (Hayez, 2005, Van der Doef, 1994).</p> <p>Bērnus galvenokārt motivē ziņkārība un vēlme gūt zināšanas, viņi vēlas redzēt to, ko viņiem nav ļauts redzēt tieši tāpēc, ka tas ir aizliegts (Hayez, 2005).</p>	<p>Vienreizējs seksuāls uzbudinājums publiski, parādot dzimumorgānus vai seksuāli pašapmierinoties pazīstamu cilvēku vai tīmekļa kameras priekšā (Van Wijk <i>et al.</i>, 2007).</p> <p>Vienreizējs mēģinājums izģērbt citus bez viņu piekrišanas.</p> <p>Vienreizēja slepena novērošana, piemēram, tualetēs un dušās (Van Wijk <i>et al.</i>, 2007)</p> <p>! Lielas bailes tikt pieķertam.</p>	<p>! Atkārtots seksuāls uzbudinājums, parādot dzimumorgānus nepazīstamiem cilvēkiem, piemēram, seksuāli pašapmierinoties publiskā vietā vai tīmekļa kameras priekšā.</p> <p>! Atkārtoti mēģinājumi izģērbt citus bez viņu piekrišanas.</p> <p>Vienreizēja pieskaršanās bērnu un pieaugušo dzimumorgāniem ar muti (orālais kontakts) (Van Wijk <i>et al.</i>, 2007).</p>	<p>Atkārtota pieskaršanās bērnu un pieaugušo dzimumorgāniem ar muti (orālais kontakts).</p>
Bērni (6–11 gadi)	<p>Masturbācija — rotaļāšanās ar dzimumorgāniem</p> <p>No astoņu gadu vecuma bērni sāk masturbēt biežāk, īpaši zēni. Zēni masturbēt sāk caurmērā 10 gadu vecumā (De Graaf & Rademakers, 2009).</p> <p>Vecums, kad meitenes sāk masturbēt, ir daudz mainīgāks – vidēji astoņi gadi. Seksuālā pašapmierināšanās ir saistīta ar garlaicību, trauksmi vai uztraukumu. Vecumā no 10 gadiem līdz pubertātes vecumam masturbē 30–40% zēnu un 18–30% meiteņu (Zwiep, 2005). Masturbējot jaunieši iemācās, ka seksualitātei ir funkcija sociālajās situācijās (kopā ar citiem un cits citam; to var darīt arī grupās).</p>	<p>Masturbācija publiskā vietā vai nepietiekami rūpējoties par savu privātumu.</p> <p>Pārmērīga aizraušanās ar masturbāciju.</p>	<p>Dzimumorgānu kairinājums masturbācijas dēļ.</p> <p>! Nespēja pārtraukt masturbēt.</p>	
Bērni (6–11 gadi)	<p>Seksuāla valoda un neķītri joki</p> <p>Bērnu zīmējumos arvien biežāk parādās dzimumorgāni. (Van der Doef, 1994).</p> <p>Bērni izdomā seksuāli rosinošus jokus vai saka cits citam, ka sekss ir kas "netīrs", un sacer pantīņus ar seksuāla rakstura vārdiem (sk. Hayez, 2005). No septiņu līdz astoņu gadu vecuma daļa sarunu satur zināšanas par seksualitāti un seksuāli rosinošus jokus (Zwiep, 2005).</p> <p>Ar bērniem, kas jaunāki par 13 gadiem, bieži tiek runāts par seksuāli rosinošām tēmām. 11 un 12 gadus veci bērni biežāk nekā jaunāki bērni</p>	<p>Tikai vienreiz zīmē attēlus par vardarbīgām seksuālām darbībām (tostarp izvarošanu (Van Wijk <i>et al.</i>, 2007)).</p> <p>Tikai vienreiz izmantota seksuāli nepieklājīga (neķītra) valoda, skaņas, zīmējumi (nepieklājības) (Van Wijk <i>et al.</i>, 2007).</p>	<p>Atkārtoti zīmē attēlus par vardarbīgām seksuālām darbībām (tostarp izvarošanu).</p> <p>Atkārtoti izmantota seksuāli nepieklājīga (neķītra) valoda, skaņas, zīmējumi.</p>	

Kategorija	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
	runā par seksu un biežāk skatās pornogrāfiskus attēlus (De Graaf & Rademakers, 2009).	Atkārtotas atklāti seksuālas un/vai neķītras sarunas ar vienaudžiem (tiešsaistē un dzīvē) (Van Wijk <i>et al.</i> , 2007). Tikai vienu reizi atklāti seksuālas un/vai neķītras sarunas ar cilvēkiem ar (lielu) vecuma starpību (tiešsaistē un dzīvē).	Atkārtotas atklāti seksuālas un/vai neķītras sarunas ar personām ar (lielu) vecuma starpību (tiešsaistē un dzīvē). ! Atkārtoti zīmē attēlus par vardarbīgām seksuālām darbībām (tostarp izvarošanu).	
Bērni (6–11 gadi)	Staigāšana apkārt kailam Bērniem rodas kauna izjūta, kad viņi pārģērbjas. Viņi kļūst introvertāki un piesardzīgāki, piemēram, viņi vēlas, lai izģērbjoties vannasistabas vai tualetes durvis ir slēgtas (De Graaf, 2014; Schoentjes <i>et al.</i> , 1999; Zwiep, 2005).	Apzināta dzimumorgānu un sēžamvietas atsegšana un izrādīšana. ! Trauksme izģērbjoties.	Regulārs kauna izjūtas trūkums. ! Regulāra trauksme izģērbjoties.	
Bērni (6–11 gadi)	Seksualitāte tiešsaistē Piektās un sestās klases bērni tiešsaistē pamana un meklē informāciju, kas saistīta ar seksualitāti un seksu. Piemēram, 10% bērnu šajā vecumā jau ir sūtījuši seksuālu foto ar sevi. Lielākā daļa no viņiem seksuālu foto ar sevi nosūta tikai vienu reizi (69%). 21% to ir darījuši vairākas reizes, bet 10% to dara biežāk (Apestaartjaren, 2020). Statistiku par Latvijas bērnu, pusaudžu un jauniešu interneta lietošanu (sava kailfoto pārsūtīšanu) skatīt Seksuālās attīstības tabulas beigās.*	Bērnu, kuri saņem šādu foto (18%), ir vairāk nekā bērnu, kuri tos nosūta (10%). 7% bērnu, kuri ir saņēmuši seksuālus fotoattēlus, nav pazinuši attēlā redzamo personu. Seksuālu fotoattēlu sūtīšana bez piekrišanas ir transgresīva darbība (Apestaartjaren, 2020). Zvani uz seksa tālruņiem, sarunas pa tiem. Pornogrāfisku vietņu pārlūkošana.	Neliela bērnu grupa filmē un fotografē citus cilvēkus seksuāla rakstura video un foto un nedomājot tos izplata, neizprotot iespējamās sekas (Livingstone, 2011).	! Seksuāla rakstura video un fotogrāfiju uzņemšana ar citiem cilvēkiem un/vai to izplatīšana atkārtoti un bez piekrišanas, labi apzinoties iespējamās sekas (Jonker & Ohlrichs, 2009).
Bērni (6–11 gadi)	Seksuālas rotaļas Vairāk nekā ceturtda daļa vecāku, kuri audzina sešus līdz deviņus gadus vecus bērnus, norāda, ka ir vērojuši, kā viņu bērns spēlē ārstus (Roos & de Graaf, 2014). Tuvāk pusaudža vecumam grupas spēles tiek spēlētas biežāk, piemēram, skūpstīšanās spēles vai masturbācijas spēles (de Graaf & Rademakers, 2009). Atklāta pieskaršanās dzimumorgāniem un to berzēšana, kā arī seksuālas rotaļas ar citiem bērniem publiski notiek retāk (Zwiep, 2005). Aptuveni 50% desmit gadus vecu zēnu spēlē seksuālas spēles ar	Citu cilvēku pārliecināšana vai pierunāšana piedalīties seksuālās spēlēs, kuras izraisa negatīvas emocijas vai vainas izjūtu (de Graaf & Rademaker, 2006).	Vienreizēja citu cilvēku pamudināšana piedalīties seksuālās spēlēs vai veidot seksuālu kontaktu, izmantojot varu, spiedienu, autoritāti, šantāžu un manipulācijas, (grupas) spiediena ietekmē (Van Wijk <i>et al.</i> , 2007).	Atkārtota citu cilvēku piespiešana piedalīties seksuālās spēlēs vai veidot seksuālu kontaktu, izmantojot varu, spiedienu, autoritāti, šantāžu un manipulācijas, piemēram, draudot ar nazi, (grupas) spiediena ietekmē. ! Citu personu ievainošana seksuālas spēles laikā (Ryan & Lane, 1997).

Kategorija	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
	<p>citiem zēniem. Viņi viens otram rāda savus dzimumorgānus vai ļauj tiem pieskarties. Trešdaļa zēnu spēlē seksuāli rosinošas spēles ar viena vecuma meitenēm. Trešdaļa meiteņu spēlē seksuālas spēles ar citām meitenēm (Zwiep, 2005). Saskarsmē starp meitenēm makstī dažkārt tiek iebāzti priekšmeti (to mēdz darīt 18% meiteņu vecumā no 10 līdz 12 gadiem) (Klai & Ponjaert-Kristoffersen, 2000). Tuvojoties pusaudža vecumam, šādas spēles notiek retāk (Schoentjes <i>et al.</i>, 1999).</p> <p>Seksuālās aktivitātes – skūpstī, skūpstīšanās ar mēli, berzēšana(-ās) (Cohen-Kettenis & Sandfort, 1996).</p>	<p>Seksuāli transgresīvi žesti (Van Wijk, 2007).</p> <p>Priekšmetu ievietošana makstī/anālajā atverē.</p>	<p>Dzimumakts (arī mēģinājums to veikt) ar līdzaudzi ar viņa(-as) piekrišanu.</p> <p>Anālais dzimumkontakts (arī mēģinājums to veikt) ar līdzaudzi ar viņa(-as) piekrišanu.</p>	<p>! Dzimumakts (arī mēģinājums to veikt) ar jaunāku bērnu vai vecāku personu (Van Wijk <i>et al.</i>, 2007).</p> <p>! Anāls seksuāls kontakts (arī mēģinājums to veikt) ar jaunāku bērnu vai vecāku personu.</p> <p>! Dzimumakts vai anālais kontakts (arī mēģinājums to veikt) bez viņa piekrišanas.</p>
Bērni (6–11 gadi)	<p>Dzimums un seksuālā identitāte</p> <p>Bērniem vecumā no pieciem līdz sešiem gadiem ir stingri un stereotipiski priekšstati par dzimumu. Viņiem ir skaidrs priekšstats par to, kāda uzvedība ir raksturīga zēniem vai meitenēm. Turpmākajos gados šis priekšstats kļūst elastīgāks (Ruble, Martin & Berenbaum, 2006; Zwiep, 2005; de Wit <i>et al.</i>, 1995).</p> <p>Seksuālā identitāte</p> <p>Aptuveni no astoņu gadu vecuma bērni sāk apzināties sevi kā seksuālas būtnes un citus kā iespējamus emocionālos un seksuālos partnerus. Atšķirība starp apskaušanos, mīlināšanos un iemīlēšanos kļūst skaidra. Bērni apraksta emocijas, kas saistītas ar laiskošanos un samīļošanos, kā kaut ko, kas notiek ārpus ķermeņa, un emocijas, kas saistītas ar iemīlēšanos, kā kaut ko, kas notiek ķermenī (Laan <i>et al.</i>, 1996).</p> <p>Pirmā seksuālo vēlmju izpēte sākas aptuveni astoņu līdz 10 gadu vecumā. Bērni, kuriem attīstās no heteroseksuālas orientācijas atšķirīga seksuālā orientācija, jau var apzināties šīs jūtas. 5% homoseksuālu bērnu līdz 12 gadu vecumam ir kādam atzinuši, ka viņus piesaista tā paša dzimuma pārstāvji (de Graaf, Kruijer, Van Acker & Meijer, 2012). Homoseksuālas jūtas un fantāzijas zēniem parādās caurmērā deviņu līdz 10 gadu vecumā un meitenēm 10 līdz 11 gadu vecumā (de Graaf & Rademakers, 2009).</p>	<p>! Bērni ar dzimuma disforijas izjūtām un domām. Tas attiecas uz nelielu skaitu bērnu. Neapmierinātība ar bioloģisko dzimumu parasti izzūd pirms pubertātes sākuma.</p> <p>Neapmierinātības negatīvā ietekme var kaitēt seksuālajai attīstībai.</p> <p>! Trauksme, panika un ievērojamas šaubas par savu seksuālo identitāti un seksuālajām vēlmēm.</p>		

Kategorija	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
Pusaudži (12–14 gadi)	<p>Sociāli emocionālā attīstība</p> <p>Pubertāte ir iekšējas nedrošības periods. 12–17 gadus veciem jauniešiem</p>	<p>Iespējamie simptomi, kuriem jāpievērš uzmanība:</p>	<p>Iespējamie simptomi, kuriem jāpievērš uzmanība:</p>	

Kategorija	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
	<p>tas ir otrais socializācijas posms, kas ir vētrains periods. Seksualitāte un ķermeņa apzināšanās kļūst ļoti svarīga.</p> <p>Viņi sāk pētīt savas robežas un ir ļoti nedroši. Viņu domāšanas veids attīstās no konkrētā uz abstrakto. Viņi eksperimentē ar flirtēšanu ar citu cilvēku un skūpstīšanos (Vonk & Hosmar, 2009).</p> <p>Pusaudži meklē atbildes uz saviem psiholoģiskajiem un seksuālajiem jautājumiem. Lai rastu atbildes, viņiem ir sarunas (dažkārt atklātas) ar vienaudžiem gan tiešsaistē, gan dzīvē.</p>	<p>! Depresija</p> <p>! Norobežošanās</p> <p>! Somatizācija (fizisku simptomu rašanās)</p> <p>! Zems pašvērtējums</p>	<p>! Pašsavainošāns</p> <p>! Psihotropo vielu lietošana</p> <p>! Depresija vai pašnāvnieciskas tendences vai domas</p> <p>! Izvairīšanās no citiem vai bēgšana no mājām</p> <p>! Seksuāli izlaidīga uzvedība</p> <p>! Somatizācija</p> <p>! Zems pašvērtējums</p> <p>! Noziedzīga (delinkventa) uzvedība</p>	
Pusaudži (12–14 gadi)	<p>Fiziskā attīstība Pubertāte sākas vidēji no 11 gadu vecuma. Notiek dažādas fiziskas izmaiņas, piemēram, sāk augt ķermeņa apmatojums, attīstās krūtis, notiek balss izmaiņas, paātrināta augšana.</p> <p>Pirmās mēnešreizes sākas vidēji ap 13 gadu vecumu, taču arī pirmās mēnešreizes 10 vai 15 gadu vecumā ir pilnīgi normāla parādība.</p> <p>Zēni pubertāti sasniedz vēlāk nekā meitenes. Pusaudžu vecumā notiek pirmā ejakulācija, vai nu masturbējot, vai miega laikā ("slapjie sapņi") (de Graaf, 2013).</p> <p>Sekundāro seksuālo pazīmju attīstība un paātrināta augšana dažkārt rada neskaidrību. Meiteņu ķermeņa tauku masas pieaugums izraisa arvien lielāku neapmierinātību ar savu ķermeni un vēlmi būt tievām. No otras puses, pubertātes laikā zēni kļūst tuvāki "skaistuma ideālam", tāpēc šajā dzīves posmā viņi ir apmierinātāki ar savu ķermeni (iespējams, pēc īsa neapmierinātības perioda pubertātes sākumā) (Cash & Pruzinsky, 2002). Citu</p>	<p>Provokatīva un pavadinoša uzvedība pret pieaugušajiem (ģērbšanās stils un izturēšanās <i>a la Lolita</i>).</p> <p>! Neapmierinātība ar ķermeni un fiziskajām pārmaiņām, bailīga ķermeņa slēpšana un aizsegšana.</p> <p>! Arī uzkrītoša ķermeņa izrādīšana.</p>	<p>! Pazemojoša attieksme pret sevi vai citiem ar seksuālu noskaņu (piemēram, apģērba vilkšana, kas atkailina krūtis, un dzimumorgānu atsegšana).</p> <p>! Pašdestruktīva uzvedība (var būt ļaunprātīgas izmantošanas pazīme).</p>	

Kategorija	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
	<p>cilvēku viedoklis kļūst arvien svarīgāks, un pusaudži ir ļoti jutīgi pret noraidījumu un kritiku (Westenberg, 2008).</p>			
Pusaudži (12–14 gadi)	<p>Iemīlēšanās, attiecības un jūtas Pusaudžiem pieaug seksuālā interese un ziņkāre par citiem.</p> <p>Lai gan viņi joprojām izjūt zināmu kaunu un vainu par savu seksualitāti, 12–14 gadus veci jaunieši parasti par seksualitāti domā pozitīvi (de Graaf <i>et al.</i>, 2017).</p> <p>Attiecības kļūst arvien personīgākas un individuālākas. Lielākā daļa zēnu un meiteņu (vairāk nekā 80%) šajā vecumā jau kādreiz ir iemīlējušies, un vairāk nekā divas trešdaļas pat ir bijuši attiecībās (De Graaf, 2012). Attiecības šajā vecumā parasti ir virspusējas.</p> <p>Jauniešiem ar redzes, dzirdes traucējumiem vai fizisku invaliditāti ir grūtāk atrast puisi/meiteni, viņiem ir mazāk pieredzes, un viņi ir vairāk atkarīgi no citiem (Meihuizen-De Regt, 2008).</p> <p>Vienaudži kā atbalsta un informācijas avots kļūst svarīgāki par vecākiem (Bokhorst, Sumter & Westenberg, 2010).</p> <p>Izmainās jauniešu skatījums uz seksualitāti – romantiskas attiecības (saskarsme ar pretējo vai savu dzimumu) sāk kļūt personiskākas un individuālākas, attiecībās kā neatņemama sastāvdaļa ienāk intimitāte. Jaunietis vairs nepavada laiku tikai ar sava dzimuma draugiem, bet sāk veidot draudzības arī ar pretējo dzimumu vai abu dzimumu draugu grupām de Graaf <i>et al.</i>, 2004).</p>			
Pusaudži (12–14 gadi)	<p>Seksuāli joki un seksuāla valoda Seksuāli joki, kas nav aizskaroši.</p>	<p>Uzvedība var būt domāta kā uzjautrinoša, bet tā var pārķāpt otras personas robežas, piemēram, vienreizēja seksuāla jokošanās, seksuāla rakstura komentāri par ķermeņa daļām, izskatu vai apģērbu.</p> <p>Apzināta sēžamvietas atsegšana un izrādīšana.</p> <p>Vienreiz izmantota seksuāli neķītra valoda, skaņas, zīmējumi (nepieklājības), seksuālu grafiti zīmēšana (reālistiski un šokējoši).</p>	<p>Atkārtota seksuāla uzmākšanās, piemēram, pastāvīga saukšana par prostitūtu vai "geju"/"lesbieti" vai seksuāla rakstura piezīmes par ķermeņa daļām, izskatu vai apģērbu.</p> <p>Atkārtoti izmantota seksuāli neķītra valoda, skaņas, zīmējumi (nepieklājības), seksuālu grafiti zīmēšana (nopietni šokējoša rīcība).</p>	

Kategorija	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melns karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
		Uzvedību uzskata par transgresīvu, ja pusaudzis ar jaunākiem bērniem atklāti runā par vecumam nepiemērotām, ar seksualitāti saistītām tēmām.		
Pusaudži (12–14 gadi)	<p>Seksuālā pieredze – dzimumakts Aptuveni 20% 12–14 gadus vecu jauniešu ir skūpstījušies ar mēli. Vairāk zēnu (15%) nekā meiteņu (9%) ir saņēmuši glāstus, glāstījuši citus.</p> <p>Nelielai daļai jauniešu šajā vecumā ir pieredze ar dzimumaktu (2–3%) un orālo seksu (2–3%). Lielākā daļa 12 līdz 14 gadus vecu jauniešu (84%) uzskata, ka viņi ir pārāk jauni, lai stātos dzimumattiecībās (de Graaf <i>et al.</i>, 2017). Seksuālo attiecību iemesli šajā vecumā vairāk saistīti ar otru cilvēku, nevis savu prieku un baudu (de Graaf <i>et al.</i>, 2017).</p>	<p>Ņemot vērā pusaudžu jauno vecumu, dzimumattiecības ir vidēji transgresīva uzvedība, pat ja ir abpusēja piekrišana.</p> <p>Pusaudži sava vecuma dēļ var justies mazāk komfortabli seksuālā kontekstā; viņiem var būt grūtāk parādīt, kas viņiem patīk, un pajautāt partnerim, kas patīk viņam vai viņai (de Graaf <i>et al.</i>, 2017). Tādēļ viņi dažkārt pārkāpj savas vai partnera robežas.</p> <p>! Seksuāli izlaidīga uzvedība, piemēram, vairāki seksuālie partneri vienlaicīgi, seksuāli provokatīva apģērba valkāšana.</p>	<p>Lūgšana citiem veikt seksuālas darbības, piemēram, anālo, orālo seksu vai dzimum kontaktu, bez skaidras piekrišanas.</p> <p>Tikai vienu reizi ar varu, spiedienu, autoritāti, šantāžu, manipulāciju vai apreibinošo vielu iespaidā tiek uzspiests dzimumakts. Līdz ar to otram cilvēkam ir risks dot piekrišanu manipulatīvās uzvedības iespaidā (Jonker & Ohlrichs, 2009).</p> <p>Asu priekšmetu ievietošana savā vai cita makstī vai anālajā atverē.</p> <p>Anālais, orālais vai vaginālais dzimumakts bez skaidras piekrišanas (vienu reizi).</p> <p>Prostitūtas apmeklējums šajā bērna attīstības vecumā nav atbilstošs.</p>	<p>Manipulēšana ar citām personām vai piespiešana nodarboties ar prostitūciju (piemēram, kā mīļākajam).</p> <p>Nevēlamas seksuālas darbības ar māsām vai brāļiem.</p> <p>Seksuālu darbību piedāvāšana apmaiņā pret samaksu – prostitūcija.</p> <p>Seksuālie kontakti ar dzīvniekiem (Van Wijk, Bul van den Eshof, 2007).</p> <p>Atkārtota citu piespiešana (grupas) spiediena rezultātā piedalīties seksuālās spēlēs.</p> <p>! Piespiedu seksuāls kontakts, izmantojot varu, spiedienu, autoritāti, šantāžu, apreibinošas vielas (tajā skaitā narkotikas) vai manipulēšanu, piemēram, ar nazi (Jonker & Ohlrichs, 2009).</p> <p>! Dzimumakts, anālais kontakts un citas seksuālas darbības atkārtoti bez piekrišanas.</p> <p>! Sekss ar nozīmīgiem, bet nevienlīdzīgiem partneriem, piemēram, ar maziem bērniem (Walravens <i>et al.</i>, 2006).</p> <p>! Citas(-u) personas(-u) ievainošana seksuālu rola laikā (Ryan & Lane, 1997).</p>

Kategorija	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
				! Savu un citu dzimumorgānu traumēšana (Van Bullens, van den Eshof, 2007).
Pusaudži (12–14 gadi)	<p>Seksuālais uzbudinājums un fantāzijas</p> <p>Lielākā daļa 12 līdz 14 gadus vecu jauniešu sapņo un fantazē par seksuālām darbībām (de Graaf, Meijer, Poelman & Vanwesenbeeck, 2005).</p> <p>Pirmās seksuālās fantāzijas zēniem rodas caurmērā 11,6 gadu vecumā. Meitenēm tas notiek nedaudz vēlāk – aptuveni 13,3 gadu vecumā. Šo fantāziju saturs ir erotisks un arvien vairāk koncentrējas uz iespējamiem partneriem (Knoth, Boyd & Singer, 1988).</p> <p>Seksuālais uzbudinājums ir izplatīts arī pusaudžu vidū. Aptuveni divi no trīs zēniem un viena no trīs meitenēm kādreiz ir izjutuši seksuālu uzbudinājumu šajā vecumā (de Graaf <i>et al.</i>, 2005).</p> <p>“Es jutos uzbudināts” ir iemesls, kāpēc jaunieši pirmo reizi piedzīvo dzimumaktu (de Graaf <i>et al.</i>, 2017).</p>	<p>Vienreizēja slepena novērošana, piemēram, tualetēs un dušās (vidēji transgresīva uzvedība, jo otrs nav piekritis).</p> <p>Seksuāls uzbudinājums, vienreiz parādot dzimumorgānus nepazīstamiem cilvēkiem (piemēram, masturbējot publiskā vietā vai tīmekļa kameras priekšā) vai fiziski pieskaroties svešiniekiem.</p> <p>! Trauksme, kas saistīta ar seksuālām fantāzijām, vardarbīgām seksuālām fantāzijām.</p>	<p>Atkārtota citu cilvēku slepena novērošana, piemēram, tualetēs un dušās.</p> <p>Mēģinājumi izģērbt citus bez viņu piekrišanas.</p> <p>Seksuāls uzbudinājums, atkārtoti parādot dzimumorgānus svešiniekiem. Piemēram, masturbējot publiskā vietā, tīmekļa kameras priekšā vai fiziski pieskaroties svešiniekiem.</p>	<p>Apzināta izvarošanas vai grupveida izvarošanas vērošana (Jonker & Ohlrichs, 2009).</p>
Pusaudži (12–14 gadi)	<p>Masturbācija</p> <p>13,3 gadu vecumā puse no visiem jauniešiem jau ir masturbējuši.</p> <p>12 un 13 gadu vecumā 35% zēnu un 6% meiteņu jau ir masturbējuši (de Graaf <i>et al.</i> 2017). Zēni parasti masturbē biežāk nekā meitenes.</p>	<p>Ievērojama aizraušanās ar seksu, tostarp masturbāciju.</p>	<p>Kompulsīva masturbācija – hroniska vai publiska, bez baudas.</p>	<p>Savu vai citu dzimumorgānu ievainošana ir ļoti nopietns pārkāpums, ja tas tiek darīts bez abpusējas piekrišanas un kompromitē iesaistīto personu neaizskaramību.</p>

Kategorija	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
Pusaudži (12-14 gadi)	<p>Pornogrāfijas skatīšanās</p> <p>41% zēnu un 7% meiteņu šajā vecumā pēdējo sešu mēnešu laikā ir skatījušies pornogrāfiju, parasti internetā (de Graaf <i>et al.</i>, 2017).</p>	<p>Jaunieši, kas biežāk skatās pornogrāfiju tiešsaistē, piedzīvo vairākas sekas. Piemēram, viņi var būt mazāk apmierināti ar savu seksuālo dzīvi un uzskatīt sievieti par seksuālu objektu (de Graaf, 2013).</p> <p>Kaut arī pētījumi neapstiprina cēloņsakarību tikai vienīgi starp pastiprinātu interesi skatīties pornogrāfiju un transgresīvu uzvedību, šim faktam būtu jāpievērš uzmanība.</p>	<p>! Aizraušanās ar agresīvu pornogrāfiju, seksuāli agresīvām domām un tēmām vai bērnu seksuālas izmantošanas attēliem.</p>	<p>Bērnu seksuālas izmantošanas attēlu uzņemšana vai izplatīšana ir ļoti izteikti transgresīva rīcība, tāpat arī pornogrāfijas veidošana.</p>
Pusaudži (12–14 gadi)	<p>Seksualitāte tiešsaistē/sekstings</p> <p>Jaunieši internetā atrod informāciju un aizraujošus attēlus. Neliela daļa 12 līdz 14 gadus vecu jauniešu seksuālus kontaktus veido arī internetā, piemēram, flirtējot, sarakstoties par seksu (de Graaf, 2017).</p> <p>Nīderlandes pētījums liecina, ka lielākā daļa gados jauno interneta lietotāju (vecumā no 12 līdz 25 gadiem) pēdējā gada laikā kaut reizi ir flirtējuši tiešsaistē: 82% zēnu un 73% meiteņu. 10% zēnu un 5% meiteņu pēdējā gada laikā ir nodarbojušies ar seksuālām darbībām tiešsaistē (sekstings). Jaunieši veic seksuālas darbības tīmekļa kameras priekšā, jo viņiem tas šķiet jautri, aizraujoši vai uzbudinoši. Tomēr pastāv ievērojamas atšķirības starp zēniem un meitenēm:</p> <ul style="list-style-type: none"> 62% meiteņu un 13% zēnu nepatīk, ja viņiem uzdod seksuāli rosinošus jautājumus; 70% meiteņu un 29% zēnu, kuri ir lūgti veikt seksuālas darbības tīmekļa kameras priekšā, tas kaitina (de Graaf <i>et al.</i>, 2017); 2% 12 līdz 14 gadus vecu jauniešu apgalvo, ka paši uzņem un sūta kailfoto. <p>12 līdz 14 gadus veci jaunieši vēl nav ļoti aktīvi iepazīšanās lietotnēs. Tikai 5% meiteņu un 4% zēnu šajā vecumā ir izmantojuši šādu lietotni (de Graaf <i>et al.</i>, 2017).</p>	<p>Biežāk pavadot laiku tiešsaistē, jaunieši riskē saskarties ar attēliem, kurus viņi nevēlas redzēt, vai iesaistīties seksuāli riskantā uzvedībā, ko vēlāk nožēlo (de Graaf, 2013).</p> <p>Tostarp:</p> <ul style="list-style-type: none"> nodarbojas ar seksu internetā bez pienācīgas vienošanās, piemēram, masturbē tīmekļa kameras priekšā (De Graaf, 2017); nodarbojas ar seksu tiešsaistē ar svešinieku, izmantojot tīmekļa kameru (Jonker & Ohlrichs, 2009); satiekas ar personu, kas iepazīta iepazīšanās lietotnē, lai nodarbotos ar seksu "Tstajā dzīvē" (de Graaf, 2017; Jonker & Ohlrichs, 2009); citu piespiešana nosūtīt seksuālas ziņas. 10% jauniešu ir bijuši pierunāti sūtīt seksuālas ziņas, un 13% jauniešu ir redzējuši vai viņiem 	<p>Seksuāla rakstura video uzņemšana ar citiem cilvēkiem un to impulsīva izplatīšana, neizprotot iespējamās sekas (Livingstone, 2011).</p> <p>Tiešsaistes sesiju ierakstīšana bez iesaistīto piekrišanas (Kuyper <i>et al.</i>, 2009).</p> <p>Seksuāls kontakts apmaiņā pret atļūdzību vai naudu.</p> <p>Atklāti seksuālu draudu izteikšana, tostarp rakstiski un tiešsaistē (Jonker & Ohlrichs, 2009).</p>	<p>Kādas personas kailfoto izplatīšana bez piekrišanas labi apzinoties iespējamās sekas (Jonker & Ohlrichs, 2009). 2% 12 līdz 14 gadus vecu jauniešu atzīst, pārsūtījuši saņemto kailfoto (Apestaartjaren, 2009).</p> <p>Seksuāla rakstura ierakstu uzņemšana ar citiem cilvēkiem un to izplatīšana atkārtoti un bez piekrišanas, labi apzinoties iespējamās sekas.</p> <p>Seksa attēlu izplatīšana tiešsaistē bez piekrišanas un ar nolūku (Kuyper <i>et al.</i>, 2009).</p>

Kategorija	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
	Vairāk datu var atrast Seksuālās attīstības tabulas faktu un datu sadaļā par sekstingu jauniešu vidū.	ticis nosūtīts kailfoto (Apestaartjaren, 2020).		
Pusaudži (12–14 gadi)	<p>Seksuālā orientācija Homoseksuālas jūtas pubertātes laikā ir ļoti izplatītas gan zēniem, gan meitenēm galvenokārt viņu nestabilās seksuālās identitātes dēļ.</p> <p>Visdažādākās saziņas situācijas var izraisīt seksuālas izjūtas. Pētījumi liecina, ka 20–40% jauniešu ir skūpstījušies vai glāstījuši sava dzimuma personu. Mazāka daļa (īpaši bieži zēni) ir masturbējuši kopā vai grupā (Heuves, 2006).</p> <p>Jaunieši, kuriem attīstās no heteroseksuālas orientācijas atšķirīga seksuālā orientācija, šajā dzīves posmā bieži vien sāk apzināties savas jūtas pret sava dzimuma personām. Zēnu grupā, kuru novēroja vairākus gadus pēc tam, kad viņi "iznāca no skapja", pirmās jūtas pret zēniem parādījās vidēji 13,4 gadu vecumā.</p> <p>Nīderlandes pētījumi liecina, ka 1% šīs vecuma grupas pusaudžu jau ir bijuši iemīļējušies vai ir attiecībās ar sava dzimuma personu (de Graaf <i>et al.</i>, 2017).</p>	<p>Negatīva attieksme pret homoseksuāliem cilvēkiem šajā vecuma grupā ir izplatītāka nekā starp vecākiem jauniešiem. Jaunieši saskaras ar negatīviem uzskatiem par homoseksualitāti, kas izraisa trauksmi, paniku un nopietnas šaubas par savām seksuālajām vēlmēm (de Graaf <i>et al.</i>, 2012).</p> <p>! Tādi simptomi kā trauksme, panika un šaubas par savām seksuālajām vēlmēm.</p>		
Pusaudži (12–14 gadi)	<p>Dzimumu lomas un stereotipi Jaunieši saprot, ka zēni un meitenes var uzvesties atšķirīgi atkarībā no dzimumu lomām. No otras puses, pieaug sociālais spiediens mainīt dzimumu stereotipus, un tas tiek attiecināts arī uz seksuālajām attiecībām (de Graaf <i>et al.</i>, 2008).</p> <p>Sākot iegūt vidējo izglītību, arvien vairāk pusaudžu sāk uzvesties atbilstoši savai dzimuma lomai. Nelielai grupai var saglabāties dzimuma disforijas izjūtas (de Graaf <i>et al.</i>, 2013).</p>	! Dzimuma disforijas sajūtas un domas		

	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
Jaunieši (15–17 gadi) (15–17 gadi)	<p>Sociāli emocionālā attīstība 15 līdz 17 gadus veci jaunieši piedzīvo otro socializācijas posmu, kas viņiem ir vētrais periods. Seksualitāte un ķermeņa apzināšanās kļūst ļoti svarīga.</p> <p>Viņi sāk izzināt savas robežas un ļoti daudz domā par sevi. Jauniešu domāšana attīstās no konkrēta uz abstraktu. Viņi eksperimentē ar flirtēšanu un skūpstīšanos (Vonk & Hosmar, 2009).</p>	<p>Simptomi:</p> <p>! Depresija</p> <p>! Norobežošanās</p> <p>! Somatizācija (fizisku simptomu rašanās)</p> <p>! Zems pašvērtējums</p>		
Jaunieši (15–17 gadi)	<p>Mīlestība, attiecības, jūtas Jaunieši eksperimentē ar dažādām attiecību formām. Visizplatītākā ir "sērījveida monogāmija" – jaunieši iesaistās vairākās monogāmās attiecībās pēc kārtas (Klai & Vermeire, 2006; Ravesloot, 1992). 85% jauniešu (15+) ir bijuši iemīļējušies, un lielākajai daļai no viņiem ir bijušas īslaicīgas attiecības. Pēdējo vai pašreizējo attiecību ilgums ir līdz sešiem mēnešiem (21%) vai līdz trīs mēnešiem (27%) (de Graaf <i>et al.</i>, 2017).</p> <p>Lielākā daļa jauniešu uzskata, ka uzticība, cieņa un atzinība ir ļoti svarīga viņu attiecībās. Viņi vēlas arī veidot veiksmīgu saziņu ar savu partneri (Klai & Vermeire, 2006).</p> <p>Nīderlandes pētījumi apstiprina, ka lielākajai daļai jauniešu ir sekss pastāvīgās attiecībās. Aptuveni 75% zēnu un gandrīz 90% meiteņu pēdējais seksuālais partneris bijis pastāvīgs partneris. Tikai nedaudz jauniešu nav bijuši iemīļējušies savā pēdējā partnerī (de Graaf <i>et al.</i>, 2012). Iespējamais pastāvīgais partneris kļūst arvien svarīgāks, piemēram, kā sociālā atbalsta avots (Bokhorst, 2010). Sekss attiecībās kļūst arvien svarīgāks (de Graaf <i>et al.</i>, 2017).</p>	<p>! Seksuāli pārgalvīga uzvedība var liecināt par ļaunprātīgu izmantošanu.</p> <p>! Jaunieši, kam raksturīgs trauksmainas piesaistes stils, iemīlas ātrāk un gūst seksuālu pieredzi agrīnā vecumā. Viņi arī vieglāk pārkāpj savas robežas. Jauniešiem, kam raksturīgs izvairīgas piesaistes stils, ir grūti sākt attiecības. Viņi sāk seksuālas attiecības vēlāk un apgalvo, ka sekss viņiem šķiet mazāk svarīgs.</p>	! Pazemojoša attieksme pret sevi vai citiem ar seksuālu noskaņu (piemēram, apģērba, kas atkailina krūtis, vilkšana, vai dzimumorgānu rādīšana).	
Jaunieši (15–17 gadi)	<p>Seksuāli eksperimenti Jaunieši eksperimentē ar dažādām seksa formām. Tas nenotiek publiskā vietā (Ravesloot, 1992).</p> <p>Mīlēšanās notiek arvien jaunos veidos – jaunieši eksperimentē ar pieskaršanos krūtīm, pieskārieniem zem drēbēm un pieskaroties viens otra dzimumorgāniem un, kad tam ir gatavi, nodarbojas ar seksu, tostarp arī orālo seksu (Ravesloot, 1992; Buysse, 2013).</p>	<p>Mēreni transgresīva uzvedība negatīvas ietekmes dēļ:</p> <ul style="list-style-type: none"> • provokatīva apģērba vilkšana; • provokatīva uzvedība; • vienreizēja riskanta seksuāla uzvedība, piemēram, kontracepcijas nelietošana vai neizsargāšanās no STS. 	Atkārtota riskanta seksuāla uzvedība, piemēram, nelieto kontracepciju un/vai neizsargājas no STS.	Manipulēšana ar citām personām vai piespiešana nodarboties ar prostitūciju (piemēram, kā mīļākajam). Negribētas seksuālas attiecības ģimenē, incests (brāļi/māsas).

	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
		<p>5% zēnu šajā vecumā ir bijuši seksuāli kontakti ar prostitūtu (de Graaf 2013). Tas ir nepiedienīgi, jo nav atbilstoši vecumam.</p> <p>Turklāt 0,2% ir maksājuši par seksuāliem pakalpojumiem (de Graaf, <i>et al.</i> 2017). Ja tas attiecas uz seksu ar citu jauniešu apmaiņā pret samaksu, tas ir transgresīvi, jo rīcība nav brīvprātīga.</p>		<p>Prostitūcija un seksuālu darbību piedāvāšana apmaiņā pret samaksu.</p> <p>Seksuālie kontakti ar dzīvniekiem (Van Wijk, Bullens & van den Eshof, 2007).</p>
<p>Jaunieši (15–17 gadi)</p>	<p>Masturbācija Masturbācijas biežums meitenēm un zēniem ir atšķirīgs. 85% zēnu un 38% meiteņu masturbē šajā vecumā. Tīmekļa kameras priekšā masturbē tikai daži jaunieši.</p> <p>Iespējama arī vagināla vai anāla penetrācija (Van Wijk, Bullens & van den Eshof, 2007).</p>	<p>Ievērojama aizraušanās ar masturbāciju (Walravens <i>et al.</i>, 2006). Negatīva ietekme, ko izraisa vainas izjūta pēc masturbācijas, ir vienam no 12 zēniem un vienai no deviņām meitenēm (de Graaf, 2012).</p>	<p>Kompulsīva masturbācija (hroniska vai publiska, bez baidas). Uzdevumu pārtraukšana, lai masturbētu (Van Wijk, 2007).</p>	<p>Savu vai citu dzimumorgānu savainošana.</p>
<p>Jaunieši (15–17 gadi)</p>	<p>Seksuāli joki – seksuāla valoda Neaizskaroši seksuāli joki. Atklātas sarunas par seksuālām tēmām ar vienaudžiem (tiešsaistē un dzīvē).</p>	<p>Uzvedība var būt domāta kā smieklīga, bet var pārkāpt otra robežas. Piemēram:</p> <ul style="list-style-type: none"> vienreizēja seksuāla jokošanās, piemēram, seksuāla rakstura piezīmes par ķermeņa daļām, izskatu vai apģērbu; nepieklājības, arī internetā (Kuyper <i>et al.</i>, 2009). <p>Viegli transgresīva rīcība bez otra cilvēka piekrišanas:</p> <ul style="list-style-type: none"> slepena novērošana tikai vienu reizi, piemēram, tualetēs un dušās (Van Wijk, Bullens & van den Eshof, 2007); 	<p>Atkārtota seksuāla uzmākšanās, piemēram:</p> <ul style="list-style-type: none"> pastāvīga kāda cita saukšana par prostitūtu vai geju; seksuāla rakstura piezīmes par ķermeņa daļām, izskatu vai apģērbu; atkārtota rupjību teikšana, arī tiešsaistē (Kuyper <i>et al.</i>, 2009); atkārtota slepena novērošana, piemēram, tualetēs un dušās (Van Wijk, Bullens & van den Eshof, 2007); mēģinājumi izģērbt citus bez viņu piekrišanas; atkārtoti izmantoti atklāti seksuāla valoda, skaņas, zīmējumi, seksuālu grafiti zīmēšana (reālistiski un šokējoši attēli). 	

	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
		<ul style="list-style-type: none"> apzināta dzimumorgānu un sēžamvietas atsegšana (<i>moonning</i>) un izrādīšana; vienreiz izmantota atklāti seksuāli neķītra valoda, skaņas, zīmējumi (nepieklājības), seksuālu grafiti zīmēšana (reālistiski un šokējoši attēli). <p>Mēreni transgresīva uzvedība attīstības atšķirību dēļ, piemēram, pusaudzis ar jaunākiem bērniem atklāti runā par vecumam nepiemērotām, ar seksualitāti saistītām tēmām.</p>		
Jaunieši (15–17 gadi)	<p>Seksuālais uzbudinājums un seksuālas fantāzijas</p> <p>Šajā periodā palielinās seksuālās intereses un vēlmes.</p> <ul style="list-style-type: none"> 85% zēnu 15 gadu vecumā jau ir piedzīvojuši uzbudinājumu, bet 18 gadu vecumā – gandrīz 100%. Meitenēm šis process notiek lēnāk – no 70% 15 gadu vecumā līdz 93% 18 gadu vecumā (de Graaf, 2005). <p>“Tāpēc, ka biju uzbudināts” ir iemesls, ko jaunieši norāda, kad viņi ir piedzīvojuši pirmo dzimumaktu (de Graaf <i>et al.</i>, 2017).</p> <p>Zēni fantazē par seksu biežāk nekā meitenes. Tas nenozīmē, ka viņi ir gatavi seksam – 25% zēnu un 40% meiteņu šajā āā apgalvo, ka vēl nav gatavi.</p> <p>Zēniem ne vienmēr ir iespējams realizēt savu vēlmi pēc seksa dažādu iemeslu dēļ, piemēram, stingru vecāku dēļ vai tāpēc, ka nav atrasta draudzene (de Graaf <i>et al.</i>, 2017).</p> <p>Bieži vien viņi šajā vecumā vēlas nodarboties ar seksu, bet vienkārši vēl nesāk to darīt.</p>	<p>Nepieklājīgi tālruņa zvani, vuārisms (seksuālas baudas gūšana, vērojot kaut ko intīmu, pikantu) tikai vienu reizi.</p> <p>Vienreizējs seksuāls uzbudinājums, parādot dzimumorgānus nepazīstamiem cilvēkiem, piemēram, masturbējot publiskā vietā vai tīmekļa kameras priekšā vai fiziski kontaktējoties svešiniekiem (Kuyper <i>et al.</i>, 2009).</p>	<p>Atkārtoti nepieklājīgi tālruņa zvani, vuārisms.</p> <p>Atkārtots seksuāls uzbudinājums, parādot dzimumorgānus nepazīstamiem cilvēkiem, piemēram, masturbējot publiskā vietā vai tīmekļa kameras priekšā vai fiziski pieskaroties svešiniekiem (Kuyper <i>et al.</i>, 2009).</p>	<p>Apzināta izvarošanas vai grupveida izvarošanas vērošana (Jonker & Ohlrichs, 2009).</p>

	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
Jaunieši (15–17 gadi)	<p>Dzimumakts – pirmā reize</p> <p>Jauniešiem ir atšķirīgas seksuālās normas un motīvi, kāpēc viņiem ir vai nav dzimumattiecību. Viņi min gan autonomus motīvus (jautrība, patīkams satraukums), gan intimitāti (būt emocionāli tuviem viens otram) (Beyers, 2011).</p> <p>Lielākajai daļai jauniešu sekss joprojām ir pastāvīgās attiecībās. 60% zēnu un nedaudz vairāk nekā 75% meiteņu pēdējais seksuālais partneris bijis pastāvīgs partneris (de Graaf <i>et al.</i>, 2017). Tikai nedaudzi nebija iemīļējušies savā pēdējā partnerī (de Graaf <i>et al.</i>, 2012).</p> <p>Jaunieši soli pa solim progresē savā seksuālajā attīstībā. 15 līdz 17 gadus veci jaunieši no pieskārieniem (vai atļaušanas kādam pieskarties viņiem) zem drēbēm, krūtīm un dzimumorgāniem pāriet pie mīlēšanās kailiem. 18,6 gadu vecumā puse Nīderlandes jauniešu ir piedzīvojuši pirmo dzimumaktu.</p> <p>17,9 gadu vecumā pusei jauniešu ir bijis orālais sekss. Anālais sekss parasti ir nedaudz vēlāk, un tikai nedaudz jauniešu to pamēģina (de Graaf <i>et al.</i>, 2019).</p> <p>36% meiteņu un 23% zēnu piedzīvo problēmas seksuālo attiecību laikā. Meitenes cieš no dzimumtieksmes trūkuma, uzbudinājuma problēmām, sāpēm, kā arī no grūtībām sasniegt (piedzīvot) orgasmu un sāpēm, kā arī zēni cieš no priekšlaicīgas ejakulācijas un pārmērīgas dzimumtieksmes (Kedde, 2012).</p>	<p>Seksuālie sakari citu noteiktu vai virzītu motīvu dēļ: vainas izjūtas dēļ, sava tēla dēļ, lai kompensētu negatīvas izjūtas (Beyers, 2011; Kuyper, 2011).</p> <p>Pārmērīga dzimumtieksme ir saistīta ar nespēju pielāgot vai pārtraukt uzvedību. To piedzīvo 5% zēnu un 3% meiteņu (Kedde, 2012).</p> <p>! Sekss tiek uzskatīts par “netīru” – 7% 15 līdz 17 gadus vecu meiteņu uzskata, ka sekss ir kaut kas “netīrs” (de Graaf <i>et al.</i>, 2017).</p> <p>! Seksuāli izlaidīga uzvedība: vairāki seksuālie partneri vienlaicīgi var liecināt par vardarbību.</p> <p>! Piekrišanas trūkums: uzstājība nodarboties ar seksu. Zēni (1%) šajā vecumā kādreiz ir devuši naudu vai citu atlīdzību par seksu. Mazāk nekā 1% zēnu un meiteņu ir saņēmuši naudu vai ko citu apmaiņā pret seksu. Pēc tam viņi parasti nejūtas apmierināti ar savu rīcību (kauns un nožēla) (de Graaf <i>et al.</i>, 2017).</p> <p>! Par vainas un kauna izjūtu saistībā ar seksu biežāk ziņo turku un marokāņu meitenes. Pieļaušana, ka kāds tā jūtas, ir transgresīva.</p> <p>! Neatbilstība attīstībai: anālais sekss tikai vienu reizi, lai meitene paliktu nevainīga.</p> <p>! Vienreizējs anālais sekss bez aizsardzības pret STS.</p>	<p>Vienreizējs seksuāls kontakts apmaiņā pret atlīdzību (piemēram, naudu) vai šantāžas vai piespiešanas ietekmē (Jonker & Ohlrichs, 2009).</p> <p>Sekss (anālais, orālais vai vaginālais) ar partneri, kas nav līdzcietīgs, piemēram, ar mazāku bērnu. Seksuāls kontakts, kurā seksuālu rotaļu laikā bez savstarpējas piekrišanas partnerim(-ei) tiek nodarīts fizisks vai verbāls kaitējums.</p> <p>Seksuālu attiecību sākšana bez piekrišanas (Van Wijk, Bullens, van den Eshof, 2007; Walravens <i>et al.</i>, 2006).</p> <p>Kādas personas pierunāšana iesaistīties seksuālās rotaļās vai seksā (grupas) spiediena ietekmē ar varu, spiedienu, autoritāti, šantāžu, narkotikām, naudu vai manipulācijām, tostarp tiešsaistē (Jonker & Ohlrichs, 2009).</p> <p>Smagi transgresīva rīcība, jo tā neatbilst attīstībai un apdraud seksuālo integritāti.</p> <p>Atkārtots anālais sekss, lai meitene paliktu nevainīga.</p> <p>Atkārtots anālais sekss bez aizsardzības, piemēram, pret STS.</p>	<p>Atkārtots seksuāls kontakts apmaiņā pret atlīdzību, narkotiku, šantāžas vai piespiešanas ietekmē.</p> <p>Sekss (anālais, orālais vai vaginālais) ar nevienlīdzīgu partneri (piemēram, jaunāku bērnu), kad seksuālo aktivitāšu laikā bez piekrišanas tiek nodarīts pāri citam(-iem) (Van Wijk, Bullens, van den Eshof, 2007; Walravens <i>et al.</i>, 2006).</p> <p>Atkārtota citu cilvēku piespiešana piedalīties seksuālās spēlēs vai veidot seksuālu kontaktu, (grupas) spiediena ietekmē izmantojot varu, spiedienu, autoritāti, šantāžu, manipulācijas vardarbību vai agresiju (piemēram, draudot ar nazi) – arī internetā.</p>

	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
Jaunieši (15–17 gadi)	<p>Pornogrāfijas skatīšanās</p> <p>76% 15 gadus vecu zēnu atzīst, ka pēdējo sešu mēnešu laikā ir skatījušies pornogrāfiju. Līdz 18 gadu vecumam 91% zēnu jau ir skatījušies pornogrāfiju.</p>	<p>Spēcīga interese par pornogrāfiju un apsēstība ar seksu (tostarp masturbāciju) (Mansson & Löfgren-Martenson, 2009; Walravens <i>et al.</i>, 2006).</p> <p>Kompulsīva pornogrāfijas skatīšanās var radīt problēmas attiecībās un sajūtu, ka nav iespējams pārtraukt šādu uzvedību (Van Zessen, 2009).</p>	<p>Interese un aizraušanās ar agresīvu pornogrāfiju, seksuāli agresīvām domām un tēmām (Walravens <i>et al.</i>, 2006).</p> <p>Interese par bērnu seksuālās izmantošanas attēliem un to glabāšana.</p>	<p>Daudz jaunāku bērnu kailfoto uzņemšana (Van Wijk, Bullens & van den Eshof, 2007).</p> <p>Apzināta kailfoto izplatīšana ir ļoti izteikti transgresīva uzvedība, jo trūkst iesaistīto piekrišanas.</p> <p>Latvijā par kailfoto pārsūtīšanu var tikt piemērota kriminālatbildība saskaņā ar Krimināllikuma 166. pantu.</p>
Jaunieši (15–17 gadi)	<p>Seksuālitate tiešsaistē – “sekstings”</p> <p>Šīs vecuma jaunieši tiešsaistē flirtē un sarakstās ar vienaudžiem par seksu.</p> <p>Nīderlandes pētījums liecina, ka lielākā daļa gados jauno interneta lietotāju (vecumā no 12 līdz 25 gadiem) pēdējā gada laikā kaut reizi ir flirtējuši tiešsaistē:</p> <ul style="list-style-type: none"> 82% zēnu un 73% meiteņu; 10% zēnu un 5% meiteņu pēdējā gada laikā ir nodarbojušies ar seksu tiešsaistē; 57% zēnu un 42% meiteņu ir bijuši uz randiņu ar kādu, ar ko iepazīnušies tiešsaistē. <p>Jaunieši veic seksuālas darbības tīmekļa kameras priekšā, jo viņiem tas šķiet jautri, aizraujoši vai uzbudinoši. Tomēr pastāv ievērojamas atšķirības starp zēniem un meitenēm – 62% meiteņu un 13% zēnu nepatīk, ja viņiem uzdod seksuāli rosinošus jautājumus.</p>	<p>Sekss tiešsaistē ar nepazīstamu personu (Jonker & Ohlrichs, 2009).</p> <p>Jaunieši iepazīstas attālināti un satiekas, lai nodarbotos ar seksu (de Graaf <i>et al.</i>, 2017; Jonker & Ohlrichs, 2009). Šāda uzvedība ir viegli transgresīva, jo neviens cits nav informēts par tikšanos un tikšanās vietu.</p> <p>Citu ietekmēšana nosūtīt seksuālas ziņas – 24% jauniešu ir tikuši pierunāti nosūtīt seksuālas ziņas (Apestaartjaren, 2020).</p> <p>Aptuveni 50% jauniešu ir redzējuši vai saņēmuši kailfoto (Apestaartjaren, 2020).</p>	<p>Neliela grupa filmē seksuālas filmas un uzņem seksuālus foto ar citiem, un nedomājot tos izplata, neizprotot iespējamās sekas (Livingstone, 2011).</p> <ul style="list-style-type: none"> Tiešsaistes sekса ierakstīšana bez piekrišanas ir izteikti transgresīva uzvedība piekrišanas neesamības dēļ (Kuypers <i>et al.</i>, 2009). Atklāti seksuāli draudi sarakstē un/vai tiešsaistē (Jonker & Ohlrichs, 2009). Kailfoto uzņemšana bez piekrišanas vai to pārsūtīšana, pietiekami neapzinoties iespējamās sekas. 	<p>Seksuāla rakstura nodarbju filmēšana ar citiem cilvēkiem un to izplatīšana atkārtoti un bez piekrišanas, labi apzinoties iespējamās sekas.</p> <p>Seksuālu attēlu izplatīšana bez piekrišanas ir ļoti izteikti transgresīva uzvedība.</p> <p>Kādas personas kailfoto izplatīšana, apzinoties iespējamās sekas (Jonker & Ohlrichs, 2009).</p> <p>Aptuveni 15% līdz 17 gadus vecu jauniešu atzīst, ka ir pārsūtījuši saņemto kailfoto (Apestaartjaren, 2020).</p>
Jaunieši (15–17 gadi)	<p>Seksuālā orientācija</p> <p>Jauniešiem var attīstīties homoseksuālas jūtas. Ja viņiem šķiet pievilcīgs kāds sava dzimuma pārstāvis, var paiet ilgs laiks, līdz viņi sāk sevi dēvēt par gejiem, biseksuāļiem vai lesbietēm.</p>	<p>! Var rasties apjukums par seksuālo orientāciju. Izjūtas un pieredze ne vienmēr sakrīt. Jaunieši var skaidri apzināties negatīvos uzskatus par</p>		

	Zaļais karogs Vecumam atbilstoša uzvedība	Dzeltenais karogs Mēreni transgresīva uzvedība	Sarkanais karogs Izteikti transgresīva uzvedība	Melnais karogs Ļoti izteikti transgresīva uzvedība
	<p>Cilvēki savu seksuālo orientāciju sāk apzināties vidēji 16 gadu vecumā, un "iznācšana no skapja" seko vidēji vienu vai divus gadus vēlāk. Seksuālā orientācija nav pašsaprotams jautājums – divas trešdaļas no iesaistītajām personām maina savu orientāciju vairākas reizes (Franssen & Hospers, 2009).</p> <p>Gan homoseksuāli, gan heteroseksuāli jaunieši sāk seksuālas attiecības aptuveni līdzīgā vecumā – zēni vidēji 16 gadu vecumā un meitenes vidēji 17 gadu vecumā.</p>	<p>homoseksualitāti vai arī zināt par to pārāk maz (de Graaf, 2005).</p> <p>! Izsmiešana, apcelšana, nejaukas piezīmes, ņirgāšanās, baumošana vai ignorēšana seksuālās orientācijas dēļ (šajā vecumā tas notiek retāk nekā iepriekš, bet joprojām jauniešiem šīs situācijas rada stresu un ietekmē viņus).</p>		
Jaunieši (15–17 gadi)	<p>Dzimuma identitāte un stereotipi</p> <p>Gaidas attiecībā uz seksualitāti bieži vien ir diezgan stereotipiskas. Joprojām pastāv dubultstandarti – ja meitenēm ir bijis sekss, tas pazemina viņu statusu, bet zēniem – paaugstina.</p> <p>No meitenēm tiek sagaidīts, ka viņas seksuālajās attiecībās noteiks robežas, bet no zēniem – ka viņi uzņemsies iniciatīvu. Šīm dzimumiem atšķirīgajām gaidām ir vēl lielāka nozīme kultūrās, kurās ir svarīgs ģimenes gods (afgāņu, turku, marokāņu un surinamiešu-hinduistu) (de Graaf <i>et al.</i>, 2008).</p> <p>Transseksuāliem jauniešiem dzimumhormonu terapiju var sākt no 16 gadu vecuma. Seksuālie kontakti var būt neērti, un transseksuāli jaunieši bieži piedzīvo netipisku seksuālo atfistību. Piemēram, viņi bieži izvairās no seksa vai arī viņiem ir kontakti, kas nav īsti atbilstoši viņu vēlmēm.</p>	<p>Negatīvā ietekme</p> <p>! Nerakstīti likumi traucē meitenēm atklāt savas vēlmes un robežas. Zēni var just spiedienu nodarboties ar seksu.</p> <p>! Ne visiem transseksuāliem jauniešiem ir drosmē paust savas jūtas.</p> <p>! Jaunieši ar dzimuma disforijas sajūtām un domām.</p>		

*Dati par bērnu un jauniešu drošību internetā Latvijā:

-
- Saskaņā ar "sos.drossinternets.lv" pašpalīdzības testa datiem (2022./2023. g.), testējot "bīstamo draudzību internetā" jeb potenciālo saziņu ar pieaugušajiem, 60% jeb 487 bērni no 811 bērniem (8 līdz 15 g. v.), kuriem tika prasīts fotografēt sevi kailu, to arī darīja.
- Līdzīgi 61% jeb 263 no 432 jauniešiem (16–17 g. v.) nofotografēja sevi kailu, kad viņiem to prasīja. 177 jauniešiem prasīja, lai viņi atsūta savus kailfoto, un gandrīz visi, t.i., 163 jaunieši, arī nosūtīja savu kailfoto.
- Vairāk aktuālo datu par bērnu un jauniešu drošību internetā: drossinternets.lv

Izmantotā literatūra

- Achenbach, T. M. (1991). *Manual for the Child Behavior Checklist/4-18 and 1991 Profiles*. Burlington: University of Vermont Department of Psychiatry.
- Araji, S. K. (2004). Preadolescents and adolescents. Evaluating normative and non-normative sexual behaviours and development. *The handbook of clinical intervention with young people who sexually abuse* (eds. O'Reilly, G., Marshall, W. L., Carr, A., Beckett, R. C.). New York: Brunner-Routledge.
- Bakker, F., de Graaf, H., de Haas, S., Kedde, H., Kruijer, H., Wijsen, C. (2009). *Seksuele gezondheid in Nederland 2009*. Utrecht: Rutgers Nisso Groep.
- Bancroft, J. et al. (eds.) (2003). *Sexual development in childhood*. Bloomington: Indiana University Press.
- Bancroft, J. (2008). *Human sexuality and its problems* (3rd ed.). Edinburgh: Churchill Livingstone.
- Beyers, W. (2008). *Samenvatting van de gegevens uit het onderzoek over seksueel gedrag 2007–2008*. Universiteit Gent.
- Bokhorst, C. L., Sumter, S. R., Westenberg, P. M. (2010). Social Support from parents, friends, classmates, and teachers in children and adolescents aged 8 to 18 years: who is perceived as most supportive. *Social Development*, Vol. 19, pp. 417–426.
- Brilleslijper-Kater, S., Baartman, H. E. M. (2000). What do Young Children Know About Sex? Research on the Knowledge of Sexuality of Children between the Ages of 2 and 7 years. *Child Abuse Review*, Vol. 9, pp. 166–182.
- Buyse, A., Caen, M., Dewaele, A., Enzlin, P., Lievens, J., T'Sjoen, G., Van Houtte, M., Vermeersch, H. (eds.) (2013). *Sexpert. Seksuele gezondheid in Vlaanderen*. Academia Press, Gent.
- Cash, T. F., Pruzinsky, T. (eds) (2002). *Body Image. A Handbook of Theory, Research, and Clinical Practice*. New York: Guilford Press.
- Claes, L., Verduyn, A. (eds.) (2012). *SEO-R. Schaal voor Emotionele Ontwikkeling bij mensen met een verstandelijke beperking*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Claes, L. et al. (eds.) (2012). *Emotionele ontwikkeling bij mensen met een verstandelijke beperking*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Cohen-Kettenis, P. T., Sandfort, T. (1996). Seksueel gedrag van kinderen: een kwantitatief onderzoek onder moeders. *Tijdschrift voor Seksuologie*, Nr. 20, blz. 254–265.
- Creemers, C., Vermeiren, R., Deboutte, D. (2007). Seksueel grensoverschrijdend gedrag door kinderen. *Facetten van zedencriminaliteit* (eds. Van Wijk, A. P., Bullens, R. A. R., en Van Den Eshof, P.). Den Haag: Elsevier.
- de Graaf, H., Meijer, S., Poelman, J. Vanwesenbeeck, I. (2005). *Seks onder je 25e. Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2005*. Rutgers Nisso Groep/Soa Aids Nederland. Delft: Eburon.
- de Graaf, H., Rademakers, J. (2003). Seks in de groei. Een verkennend onderzoek naar de (pre-)seksuele ontwikkeling van kinderen en jeugdigen. *RNG-studies*, Nr. 2. Delft: Eburon.
- de Graaf, H., Rademakers, J. (2009). *Seks in de groei: update anno 2009. Recente wetenschappelijke inzichten in de seksuele ontwikkeling van kinderen en jeugdigen*. Utrecht: Rutgers Nisso Groep.
- de Graaf, H., Vanwesenbeeck, I. (2006). 'Seks is een game'. *Gewenst en ongewenst seksueel gedrag van jongeren op internet*. Utrecht: Rutgers Nisso Groep.
- de Graaf, H., Nikken, P., Janssens, K., Felten, H., Van Berlo, W. (2008). *Seksualisering: Reden tot zorg?* Utrecht: Rutgers Nisso Groep/NJI/MOVISIE.
- de Graaf, H., Vanwesenbeeck, I., Woertman, L., Meeus, W. (2009). Opvoeding en seksuele ontwikkeling van adolescenten: een literatuurstudie. *Pedagogiek, jaargang*, Nr. 1, blz. 10–31.
- de Graaf, H., ten Have, M., van Dorsselaer, S. (2010). *De psychische gezondheid van de Nederlandse bevolking. NEMESIS-2: opzet en eerste resultaten*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- de Graaf, H., Kruijer, H., van Acker, J., Meijer, S. (2012). *Seks onder je 25ste. Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2012*. Delft: Eburon.
- de Graaf, H. (2013). *Van alle leeftijden. De seksuele levensloop van conceptie tot overlijden*. Delft: Eburon.
- de Wit, J., van der Veer, G., Slot, N. W. (eds.) (1995). *Psychologie van de adolescentie*. Baarn: HB Uitgevers.
- Dieltjens, S., Meurs, P. (2008). Seksuele ontwikkeling en de rol van broers en zussen. Siblingseks: spelletjes, nieuwsgierigheid, misbruik en incest. *Cahiers seksuele psychologie en seksuologie*, Nr. 3. Antwerpen en Apeldoorn: Garant.
- Franssens, D., Hospers, H. (2009). *Deelrapport 3 homojongenscohort outcomes*. Maastricht: Universitaire Press Maastricht.
- Friedrich, W.N., Grambsch, P., Broughton, D., Kuiper, J., Beilke, R. L. (1991). Normative sexual behavior in children. *Pediatrics*, Vol. 88, pp. 456–464.
- Friedrich, W. N., Fisher, J., Broughton, D., Houston, M., Shafraan, C. S. (1998). Normative sexual behavior in children: A contemporary sample. *Pediatrics*, Vol. 101, p. 9.
- Galeson, E., (1990). Observation of early infantile sexual and erotic development. *Handbook of sexology. Childhoof and adoelscent sexology* (ed. Perry, M. E.), Vol. 7. Amsterdam: Elsevier, pp. 169–178.
- Hagens, R., Leeuwenburgh, I. (1999). *Het geheel is meer dan de som der delen: onderzoek naar kennis van seksualiteit bij kinderen van 7 en 8 jaar*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Harter, S. (2008). The Developing Self. *Child and Adolescent Development: An advanced Course* (eds. Damon, W., Lerner, R. M.). Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, pp 216–262.
- Hayez, J. Y. (2005). *Ook kinderen hebben een lichaam. Kinderen leren omgaan met seksualiteit*. Tiel: Lannoo.
- Heuves, W. (2006). *Pubers. Ontwikkeling en problemen*. Assen: Van Gorcum.
- Joncker, J., Ohlrichs, Y. (2009). Seksuele moraal en jonge zedendaders: worden grenzen steeds vager? *Tijdschrift voor Seksuologie*, Nr. 33, blz. 123.
- Kedde, H. (2012). Seksuele disfuncties in Nederland: prevalentie en samenhangende factoren. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 36, blz. 98–108.
- Kendall-Tackett, K. A., Williams, L. M., Finkelhor, D. (1993). Impact of Sexual Abuse on Children: A Review and Synthesis of Recent Empirical Studies. *Psychological Bulletin*, Vol. 113 (1), pp. 164–180.
- Klai, T., Ponjaert-Kristoffersen, I. (2000). Kinderen en seksualiteit. *Jaarboek seksualiteit, relaties, geboorteregeling 2000*. Gent: CGSO Trefpunt.
- Klai, T., Vermeire, K. (2006). La vie sexuelle des jeunes. *Antenne, jaargang 24*, Nr. 3, pp. 19–27.
- Knoth, R., Boyd, K., Singer, B. (1988). Empirical tests of sexual selection theory: Predictions of sex differences in onset, intensity, and time course of sexual arousal. *Journal of sex Research*, Vol. 24, pp. 73–89.
- Kohnstamm, R. (2009). *Kleine ontwikkelingspsychologie 1: Het jonge kind*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

- Kuyper, L., de Wit, J., Adam, P., Woertman, L., van Berlo, W. (2009). *Laat je nu horen! Een onderzoek naar grensoverschrijdende seksuele ervaringen en gedragingen onder jongeren*. Utrecht: Universiteit Utrecht, Rutgers WPF.
- Kuik, S. (2003). Leaving Childhood: Sexuality and How Children become Adolescents. *Netherlands' Journal of Social Sciences*, Vol. 39, pp. 11–22.
- Laan, M., Rademakers, J., Straver, C. J. (1996). De beleving van lichamelijke en intimiteit door kinderen. *Kind en Adolescent, jaargang*, Nr. 17(1), blz. 32–37.
- Leitenberg, H., Henning, K. (1995). Sexual fantasy. *Psychological Bulletin*, Vol. 117, pp. 469–496.
- Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., Olafsson, K. (2011). *Risks and safety on the internet: The perspective of European Children*. London: LSE.
- Meihuizen-de Regt, M. J., Wiegerink, D. J. G. H., van der Doef, S. (2008). De psychoseksuele ontwikkeling verstoord. *Seksualiteit bij ziekte en lichamelijke beperking* (eds. Gianotten, W. L. et al.). Assen: Van Gorcum, blz. 154–163.
- Ohlrichs, Y. (2007). Normale seksuele ontwikkeling. *Facetten van zedencriminaliteit* (eds. Van Wijk, A. P., Bullens, R. A. R., van den Eshof, P.). Den Haag: Elsevier.
- Oostveen, J. M. E., Meulmeester, J. F., Cohen-Kettenis, P.T. (1994). Seksueel gedrag van kleuters. *Nederlands tijdschrift voor geneeskunde*, Nr. 138 (44), blz. 2200–2204.
- Rademakers, J., Laan, M., Straver, C. J. (2000). Studying children's sexuality from the child's perspective. *Journal of psychology & Human sexuality*, Vol. 12, pp. 49–60.
- Ryan, G., Lane, S. (eds.) (1997). *Juvenile Sexual Offending. Causes, consequences and Correction*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Ravesloot, J. (1992). Jongeren en seksualiteit. *Jongeren op weg naar volwassenheid* (ed. de Bois-Reymond, M.). Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Roos, M. H., de Graaf, H. (2014). Seksueel getint gedrag van twee tot twaalfjarigen: waarnemingen van ouders. *Kind en Adolescent, no*.
- Ruble, D. N., Martin, C. L., Berenbaum, S. A. (2006). Gender Development. *Handbook of Child Psychology. Social, emotional and personality development* (6th ed) (eds. Eisenberg, N. et al.), Vol. 3. Hoboken, US: John Wiley & Sons Inc, pp. 858–932.
- Sandfort, T. G. M., Rademakers, J. (2000). *Childhood sexuality. Normal sexual behavior and development*. New York, London en Oxford: The Haworth Press.
- Schaap, M. (2003). Seksueel gedrag en de seksuele ontwikkeling van kinderen. *Jaarboek 2003 – Kinderen ne seksualiteit; een positieve bijdrage. Janusz Korczak Stichting* (eds. Schaap, M., Skubisz, E.). Amsterdam: Narration.
- Schoentjes, E., Deboutte, D., en Friedrich, W. (1999). Child Sexual Behavior Inventory: A Dutch-speaking Normative Sample. *Pediatrics*, Nr. 104, blz. 885–893.
- Straver, C. J., Cohen-Kettenis, P. T., Slob, A. K. (1998). Seksualiteit en levensloop. *Leerboek seksuologie* (eds. Slob, A. K., Vink, C. W., Moors, J. P. C., Everaerd, W.). Houten en Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- van der Doef, S. (2004). *Kinderen en seksualiteit. De seksuele opvoeding van kinderen van 0-17 jaar*. Utrecht: Kosmos-Z&K Uitgevers.
- van der Doef, S. (1994). *Kleine mensen grote gevoelens. Kinderen en seksualiteit*. Amsterdam: De Brink.
- van Wijk, A. Ph., Bullens, R. A. R., van den Eshof, P. (2007). *Facetten van zedencriminaliteit*. Elsevier: Den Haag.
- Vanwesenbeeck, I., Bakker, F., Van Fulpen, M., Paulussen, T., Poelman, J., en Schaalma, H. (2003). Seks en seksuele risico's bij VMBO-scholieren anno 2002. *Tijdschrift voor Seksuologie*, Nr. 26, blz. 30–39.
- Van Zessen, G. (2009). *Seksverslaving. Begrijpen en veranderen*. Amsterdam: SWP.
- Vonk, J., Hosman, A. (2009). *Emotionele ontwikkeling bij mensen met een beperking: een denk- en handelingskader voor de praktijk*. Leuven: Acco.
- Walravens, G., Vanhoeck, K., Van Canegem, F., Opsteyn, J. (2006). *Zeg het aan (n)iemand. Therapie voor plegers van zedenfeiten*. Leuven en Voorburg: Acco.
- Westenberg, P. M. (2008). *De jeugd van tegenwoordig. Diesoratie uitgesproken op vrijdag 8 februari 2008 in Pieterskerk te Leiden*.
- Whitbeck, L. B., Yoder, K. A., Hoyt, D. R., Conger, R. D. (1999). Early adolescent sexual activity: a developmental study. *Journal of Marriage and the Family*, Nr. 61, blz. 934–946.
- Yang, M. L., Fullwood, E., Goldstein, J., Mink, J. W. (2005). Masturbation in Infancy and Early Childhood Presenting as a Movement Disorder: 12 Cases and a Review of the Literature. *Pediatrics*, Vol. 116 (6), pp. 1427–1432.
- Zwiep, C. (2005). *Kinderen en seksualiteit. Pedagogische begeleiding in de kinderopvang*. Amsterdam: SWP.
- Zwiep, C.S. (2008). *De seksuele opvoeding van kinderen van 0-17 jaar. Ervaren van moeders en leidsters*. Amsterdam: Kind&Zo.
- Zwiep, C., Colegem, G. (2009). Seksualiteit in de kinderopvang. De invloed van leidsters op de seksuele ontwikkeling. *Pedagogiek, jaargang* 29, Nr. 1, blz. 32–44.
- Drossinternets.lv*, skatīts 20.02.2023.
- Krimināllikums*, skatīts 20.02.2023., doi: <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums>